

**การศึกษาคุณภาพ
ปริมาณและพฤติกรรมการใช้น้ำดื่มของ
ชุมชนชาวไทยในชนบท : การวิจัยเชิงคุณภาพ**

โดย

อรพินทร์ พัทธ์ภัมทาเกตุ อมรา สุนทรธาดา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล

เอกสารทางวิชาการหมายเลข 106

ISBN 974-586-129-4

พฤศจิกายน 2529

รายงานการวิจัย

การศึกษาคุณภาพ ปริมาณและพฤติกรรมการใช้น้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบท :

การวิจัยเชิงคุณภาพ

STUDY ON QUALITY AND QUANTITY OF DRINKING WATER
AND CONSUMPTION BEHAVIOUR OF THE RURAL THAI
COMMUNITIES : QUALITATIVE APPROACH.

โดย

อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ อมรา สุนทรธาดา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล

พฤษภาคม 2529

เอกสารทางวิชาการหมายเลข 106

ISBN 974-586-129-4

รายงานการวิจัย
การศึกษาคุณภาพปริมาณและพฤติกรรมการใช้น้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบท :
การวิจัยเชิงคุณภาพ

โดย

อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ อมรา สุนทรธาดา

นักวิจัยประจำโครงการ

ศรินันท์ สายประเสริฐ

โยธิน แสงดี

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล

พฤศจิกายน 2529

บทคัดย่อ

การศึกษาคุณภาพ ปริมาณและพฤติกรรมการใช้น้ำดื่ม
ของชุมชนชาวไทยในชนบท : การวิจัยเชิงคุณภาพ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรม การเลือกใช้น้ำดื่มของชาวชนบทในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีจัดกลุ่มสนทนา โดยเลือกสตรีที่สมรสแล้ว อายุระหว่าง 20 - 49 ปี และสตรีสูงอายุ ที่มีอายุไม่เกิน 60 ปี เป็นกลุ่มประชากรตัวอย่าง จำนวนประชากรตัวอย่างสำหรับการศึกษานี้ รวม 128 คน จาก 4 จังหวัด ทั้ง 4 ภาคของประเทศ

ประเด็นการสนทนากลุ่ม ครอบคลุม เนื้อหาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกน้ำดื่ม ปริมาณการใช้น้ำดื่มในครัวเรือน ความเชื่อ ค่านิยม ในการเลือกชนิดหรือประเภทของน้ำดื่มตลอดจนวิธีปฏิบัติในการทำให้น้ำสะอาดก่อนใช้บริโภค

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า ชาวชนบทภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ นิยมดื่มน้ำจากบ่อขุดมากกว่าน้ำจากแหล่งอื่น ๆ โดยให้เหตุผลว่าน้ำจากบ่อขุดที่อยู่ภายในบริเวณบ้านมีรสชาติดี สะอาด ใส ใช้ดื่มได้ดี สำหรับชาวชนบทในภาคกลางนิยมดื่มน้ำฝนมากกว่าน้ำจากแหล่งอื่น ๆ ชาวชนบทจากทุกภาคที่เป็นตัวอย่างในการศึกษานี้ ไม่นิยมกรอง หรือดื่มน้ำเพื่อใช้ดื่ม โดยมีความเห็นว่า น้ำดื่มจากบ่อขุดมีความสะอาด เหมาะสมคืออยู่แล้วไม่จำเป็นต้องต้มหรือกรองก่อนใช้ เพราะ เป็นการ เสียเวลาและสิ้น เปลือง เชื่อ เพลิง เกินความจำเป็น

สำหรับความเห็น เกี่ยวกับการขอความช่วยเหลือจากรัฐบาล เช่น การสร้างภาชนะเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ไว้เป็นสมบัติของชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นความจำเป็น เพราะคิดว่าตนไม่เดือดร้อน เรื่องน้ำดื่มแต่ประการใด ถ้าหากรัฐบาลจะให้ความช่วยเหลือ ควรให้ความช่วยเหลือด้านแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร จะเป็นประโยชน์ต่อชาวชนบทมากกว่า

ABSTRACT

STUDY ON QUALITY AND QUANTITY OF DRINKING WATER AND CONSUMPTION BEHAVIOUR OF THE RURAL THAI COMMUNITIES : QUALITATIVE APPROACH.

This study aims at examining factors affecting taste, belief, and behaviour of the rural inhabitants in Thailand about water consumption. A qualitative approach is elaborated in this study for data collection by using focussed group technique to avail 128 sampled women aged range from 20 to 60. Four provinces from 4 regions of Thailand are selected as the study site.

The contents of the discussions covered factors affecting taste, value and prevalence in choosing water for consumption. Also, quantity of water consumption within the family, value and beliefs in selecting water from different resources are investigated in this study.

Findings revealed that rural population in the North, the North-east and the South rather preferred water from the digging wells allocated nearby their houses than any other sources of water. They like its taste, colour, and smell. Unlike those in the Central region, they preferred rain water instead.

When asked methods to purify water before consuming it, the participants disclosed that in practice, no one pays much attention for that and it is really wasting their time and fuel to filtrate water or even to boil it. They consider water from the digging well is the best for them.

Most of the participants rather expressed a negative idea toward the implementations from the Government in providing them water containers for the public. Instead, they need water supply for cultivation.

ถ้อยแถลง

โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาคุณภาพ ปริมาณ และพฤติกรรมการใช้น้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบท เป็นโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหิดล โดยมีหน่วยงาน 3 หน่วยงาน ร่วมกันดำเนินการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ คณะสาธารณสุขศาสตร์รับผิดชอบทำการศึกษาวิจัยในด้านบันทึกประวัติวิทยา เพื่อตรวจคุณภาพน้ำดื่ม คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์รับผิดชอบศึกษาวิจัย ทำการสำรวจตัวอย่างโดยวิธีสัมภาษณ์ เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการใช้น้ำดื่ม ตลอดจนทัศนคติของชาวชนบทต่อการเลือกน้ำดื่ม และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม รับผิดชอบทำการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีจัดกลุ่มสนทนา เพื่อค้นหาคำตอบ เกี่ยวกับพฤติกรรมการเลือกน้ำดื่มของชาวชนบท ตลอดจนการรับรู้ปัญหาและอุปสรรคใน เรื่องน้ำดื่ม

รายงานฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการศึกษาวิจัยดังกล่าว ซึ่งจัดพิมพ์แยก เล่ม เพื่อเสนอผลการศึกษาวิจัย จากคณะผู้ศึกษาทั้ง 3 วิธี ซึ่งผู้สนใจอาจหาอ่านได้จากรายงานการวิจัยแต่ละฉบับได้

อนึ่ง คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ผู้อำนวยการสถาบันฯ ที่ได้ให้การสนับสนุนงานวิจัยนี้สำเร็จ เป็นรูป เล่ม เพื่อใช้ เป็น เอกสารค้นคว้า อ้างอิงสำหรับผู้สนใจต่อไป และขอขอบคุณผู้ที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้ตลอดจนเจ้าหน้าที่สถาบันฯ ทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ มาโดยตลอด

คณะผู้วิจัย

พฤศจิกายน 2529

สารบัญ

บทคัดย่อ	ข
ABSTRACT	ค
ถ้อยแถลง	ง
บทที่	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
- ความสำคัญของปัญหา	1
- วัตถุประสงค์ของการศึกษา	1
- วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	2
- วิธีดำเนินการวิจัย	6
- ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย	6
- การเก็บรวบรวมข้อมูล	7
- องค์ประกอบของการสนทนากลุ่ม	7
บทที่ 2 ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านที่ศึกษา	9
บทที่ 3 ปริมาณและลักษณะของน้ำดื่ม	14
บทที่ 4 ความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับน้ำดื่ม	20
บทที่ 5 ปัญหาและแนวทางแก้ไข เกี่ยวกับน้ำดื่มในชุมชน	46
บทที่ 6 สรุปและข้อเสนอแนะ	51
บรรณานุกรม	54

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การจัดหาน้ำสะอาด เพื่อใช้บริโภคสำหรับชาวชนบท เป็นกิจกรรมการพัฒนาด้านสาธารณสุขมูลฐานกิจกรรมหนึ่งที่กระทรวงสาธารณสุข กำลังเร่งดำเนินการให้เป็นไปตาม เป้าหมาย กล่าวคือ พยายาม เร่งจัดหาภาชนะ เก็บกักน้ำดื่มให้ครบทุกครัวเรือน เท่าที่จะทำได้ เป้าหมาย สำหรับดำเนินการด้านการควบคุมคุณภาพน้ำดื่ม และการจัดหาน้ำดื่มได้บรรจุไว้ในแผนพัฒนา เศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการรณรงค์จัดหา น้ำสะอาดไว้ เพื่อบริโภคสำหรับชาวชนบท กลับปรากฏว่ามีประชากรชนบทจำนวนมากไม่น้อยยังคงรักษาพฤติกรรม การใช้น้ำดื่มที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากวิธีดั้งเดิมที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ ฉะนั้นการพยายาม ที่จะทำให้ชาวชนบท เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เกี่ยวกับน้ำดื่ม จึงเป็นประเด็นสำคัญที่อาจส่งผลกระทบต่อความ สัมฤทธิ์ผลของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำดื่มได้

การศึกษาเพื่อทราบถึงปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรม การใช้น้ำดื่ม จึงมีความสำคัญต่องาน ด้านการควบคุมคุณภาพตลอดจนการ เปลี่ยนแปลง หรือปรับปรุงพฤติกรรม การใช้น้ำดื่มให้เกิดความ เหมาะสมในกลุ่มชาวชนบทอื่นจะนำไปสู่การมีสุขภาพอนามัยที่ดี ปราศจากการเจ็บป่วยอันเนื่องมา จากการบริโภคน้ำไม่ถูกสุขลักษณะ เท่าที่ควร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรม การเลือกใช้น้ำดื่มจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ของ ชาวชนบท
2. เพื่อศึกษาคุณภาพของน้ำดื่มจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ของชาวชนบท
3. เพื่อศึกษาปริมาณการใช้น้ำดื่มของชาวชนบท
4. เพื่อศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไข ปัญหา เกี่ยวกับน้ำดื่ม
5. เพื่อหาข้อ เสนอแนะในการพัฒนาโครงการ จัดหาน้ำดื่มแก่รัฐบาล

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว แหล่งน้ำเพื่อการบริโภคของมนุษย์โดยส่วนใหญ่ ได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้มีการประมาณไว้ว่าปริมาณน้ำทั้งหมดบนผิวโลกมีประมาณ 1.3 - 1.4 พันล้านลูกบาศก์กิโลเมตร ในจำนวนนี้แยกเป็นน้ำทะเล 97.5 % น้ำแข็ง 1.75 % น้ำจืดตามแม่น้ำลำธาร 0.73 % และประมาณ 0.001 % เป็นมวลไอน้ำที่อยู่ในอากาศ ทั้งนี้คุณภาพของน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าวย่อมมีความเหมาะสมต่อการใช้บริโภคในระดับที่แตกต่างกัน คุณภาพของน้ำขึ้นอยู่กับส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เจือปนอยู่ สามารถแบ่งคุณภาพของน้ำ ออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภทด้วยกันคือ

- 1) คุณสมบัติทางฟิสิกส์หรือทางกายภาพ (Physical Property) เป็นคุณสมบัติในด้านกลิ่น สี รส ความขุ่น และความนิยมน้ำดื่ม
- 2) คุณสมบัติทางเคมี (Chemical Property) เป็นคุณสมบัติที่เกี่ยวกับแร่ธาตุ และสารต่าง ๆ ที่ละลายอยู่ในน้ำ
- 3) คุณสมบัติทางแบคทีเรีย (Bacteriological Property) เป็นคุณสมบัติที่เกี่ยวกับพวกเชื้อแบคทีเรียและจุลินทรีย์ (Microorganisms) ต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า

ด้วยคุณสมบัติของน้ำทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวข้างต้น มีส่วนกำหนดคุณภาพของน้ำอย่างยิ่ง เราจะพบว่ามนุษย์มีวิวัฒนาการการใช้น้ำมาเป็นลำดับ โดยวิธีการจัดหาและปรับปรุงคุณภาพของน้ำให้เหมาะสมต่อการบริโภคหลายวิธีการด้วยกัน เริ่มตั้งแต่วิธีการที่เป็นธรรมชาติที่สุด ไปจนถึงการใช้เทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะชาวชนบท วิธีการปรับปรุงน้ำให้เหมาะสมสำหรับใช้ดื่มเริ่มจากกักน้ำที่ได้จากบ่อขุดธรรมชาติ เอาไว้ในภาชนะต่าง ๆ จนตกตะกอนก่อนนำใช้ดื่ม การปรับปรุงคุณภาพน้ำดื่มด้วยวิธีการกรอง ใช้สารส้มแกว่งให้สิ่งเจือปนตกตะกอนก่อนนำใช้บริโภคและเมื่อมีการพัฒนาเข้าไปสู่ชนบท การปรับปรุงคุณภาพน้ำก็เปลี่ยนแปลงไปในรูปของการจัดหาน้ำดื่มโดยการขุดบ่อ บ่อนบาดาล การสร้างบ่อตักสูบน้ำโยก และน้ำประปา

คุณภาพของน้ำมีความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำ กล่าวคือ มลภาวะของน้ำมีปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดสภาพน้ำจากแหล่งน้ำเปิด อาทิเช่น น้ำจากแม่น้ำ ลำคลอง ห้วย หนอง คลอง บึง มีการแพร่กระจายของเชื้อโรค เช่น เชื้อบิด โทฟอยด์ และอหิวาตกโรค การตรวจสอบสภาพแหล่งน้ำ อาจกระทำได้ด้วยวิธีแบคทีเรียพวกหนึ่ง ได้แก่ Coriiform bacteria เป็นดัชนีตรวจมาตรฐานคุณภาพน้ำ โดยปกติแล้ว แบคทีเรียประเภทนี้อาศัยอยู่ในลำไส้คนและสัตว์ โดยไม่ก่อให้เกิดเชื้อโรค แต่ถ้าหากอยู่ในแหล่งน้ำจะทำให้แหล่งน้ำนั้น ๆ เป็นที่แพร่กระจายของเชื้อโรคได้

แหล่งน้ำธรรมชาติอีกประเภทหนึ่ง คือน้ำฝน ซึ่งจัดว่าเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความบริสุทธิ์มากพอสมควร สำหรับการบริโภคเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งน้ำจากธรรมชาติประเภทอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ดี น้ำฝนก็มีสภาพมลภาวะได้ในบางกรณี ได้แก่

1) พื้นที่รองรับน้ำฝน ถ้าเป็นแหล่งที่มีคนอยู่หนาแน่น หรือในเขตอุตสาหกรรม การจราจรคับคั่ง จะทำให้น้ำฝนไม่บริสุทธิ์ เท่ากับน้ำฝนที่ได้จากเขตชนบท

2) หลังคา การใช้วัสดุต่างชนิดกันเป็นหลังคาบ้าน มีผลต่อกลิ่น สี ความบริสุทธิ์ของน้ำฝน

3) ภาชนะสำหรับเก็บน้ำฝน เนื่องจากน้ำฝนเป็นน้ำอ่อน จึงสามารถเป็นตัวทำละลาย (Solvent) ที่ดีพอสมควร สามารถจะละลายสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นโลหะ และอโลหะได้ ดังนั้นการเก็บน้ำฝนไว้ในภาชนะชนิดต่าง ๆ เป็นต้นว่าภาชนะที่ทำด้วยเหล็ก ทองแดง หรือโอ่งซีเมนต์ จะทำให้น้ำฝนที่เก็บกักไว้มีปริมาณของสารนั้น ๆ เจือปนอยู่ ทำให้น้ำเสียคุณภาพ

นอกจากปัจจัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ที่มีผลต่อคุณภาพของน้ำแล้ว มลภาวะของน้ำที่เกิดจากน้ำทิ้งของการเกษตรกรรม (agricultural wastewaters) อาจนับเป็นปัญหาสำคัญต่อคุณภาพน้ำดื่มของชาวชนบทประการหนึ่ง ปัญหาดังกล่าวนี้นับเป็นปัญหาทางด้านสาธารณสุขที่อยู่ใกล้ตัวชาวชนบทมากที่สุด ด้วยเหตุที่ชาวชนบทต้องดื่มน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยไม่มีโอกาสหลีกเลี่ยงอันตรายอันอาจจะเกิดขึ้นได้จากการดื่มน้ำที่มีสารปนเปื้อน เช่นการดื่มน้ำจากห้วย หนอง เวลาออกไปทำไร่ ทำนา วิศวกรรมการในด้านการเกษตรกรรม ถ้าไม่มีการวางแผนที่ดีพอ ก็อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งมนุษย์ พืช สัตว์ได้เท่าเทียมกัน การใช้สารเคมีต่าง ๆ เพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยที่มีส่วนประกอบของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสเพื่อเป็นธาตุอาหาร

ของพืช การใช้ยาปราบศัตรูพืช สารประกอบเหล่านี้ ก่อให้เกิดทั้งผลดีและอันตรายต่าง ๆ ได้ในเวลาเดียวกัน ยาปราบศัตรูพืชที่ฉีดลงในไร่บางส่วนของสารเคมียังคงเหลืออยู่ตามดินและใบพืช บางส่วนตกลงสู่ดิน เมื่อฝนตกสารเคมีดังกล่าวจะถูกชะล้างลงสู่แหล่งน้ำ และก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตได้

ฉะนั้น การที่ชาวชนบทดื่มน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติในไร่ นา ห้วย หนอง จึงเป็นข้อปฏิบัติที่อาจนำอันตรายมาสู่ชาวชนบทได้ ซึ่งบางครั้งอาจรุนแรงถึงชีวิต เรามักจะได้ยิน ได้ฟังจากการบอกเล่าของชาวบ้านอยู่เสมอว่า ชาวชนบทยังไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องการจัดเตรียมน้ำดื่มไปบริโภค เวลาที่ต้องการไปทำไร่ทำนา จะไปหาเอาข้างหน้า แล้วตักเก็บกักเอาไว้ในถังเพื่อใช้ดื่มเมื่อต้องการ ในแง่วิชาการพบว่าอันตรายจากสารเคมีในยาปราบศัตรูพืช ที่ปนอยู่กับน้ำในไร่นา มีผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตได้สองประการ คือผลกระทบเฉียบพลัน (acute effect) และผลกระทบแบบเรื้อรัง (chronic effect) (เบียมศึกดิ์ มานะเศวต 2525) ผลกระทบแบบเรื้อรังอาจเรียกได้ว่าเป็นอาการแสดงความเป็นพิษแบบสะสมทีละน้อย ยาม้าแมลงประเภท chlorinated hydrocarbon จัดว่าเป็นสารเคมีที่ถูกย่อยสลายได้ยาก เมื่อสารเคมีประเภทนี้ซึมเข้าสู่ร่างกายจะเกิดการสะสม และเป็นอันตรายในที่สุด ในเรื่องผลกระทบแบบเฉียบพลันนั้นพบได้ในหลายรูปแบบ เช่นปลามีความไวต่อยาปราบศัตรูพืชก็อาจตายทันที สำหรับในคนนั้น เรามักจะได้ยินชาวชนบทเล่าให้ฟังอยู่เสมอว่าถ้าหากดื่มน้ำจากท้องไร่ท้องนา จะทำให้มีอาการท้องร่วง ท้องเดิน แม้สาเหตุนี้ไม่อาจยืนยันได้ว่า เป็นเพราะสาเหตุจากน้ำในไร่นา มีสารเคมีปนเปื้อนอยู่ ซึ่งทำให้เกิดอาการดังกล่าวขึ้นได้ แต่ก็ทำให้ชาวไร่ ชาวนาส่วนใหญ่หลีกเลี่ยงในการดื่มน้ำจากท้องไร่ท้องนา

นโยบายของรัฐบาลในด้านสุขภาพอนามัยของประชาชนชนบทประการหนึ่งคือ การเร่งจัดหาน้ำสะอาดเพื่อการบริโภคให้ได้อย่างทั่วถึงทุกชุมชนในชนบท การรณรงค์ดังกล่าว เริ่มจากการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญในการจัดเตรียม จัดหาน้ำสะอาดไว้บริโภคในครัวเรือน เพื่อลดปัญหาการเจ็บป่วยอันเนื่องด้วยสาเหตุจากน้ำดื่มไม่สะอาดเท่าที่ควร การรณรงค์และสนับสนุนการสร้างภาชนะขนาดใหญ่เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ ตลอดจนการให้บริการจัดหาแหล่งน้ำดื่มให้เป็นสาธารณสมบัติของชุมชน ได้แก่การขุดบ่อน้ำบาดาล ทำน้ำประปา เป็นต้น ความพยายาม

ดังกล่าวเหล่านี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่จะให้ชาวชนบทรู้จักเลือกใช้น้ำเพื่อบริโภค แต่ในทางปฏิบัติพบว่าความพยายามดังกล่าวมีอุปสรรคมากพอสมควร โดยเริ่มจากอุปสรรคอื่นเนื่องมาจากความยากจนของชาวชนบท ที่ไม่สามารถจะจัดหาปัจจัยเพื่อบันดาลให้ครัวเรือนของตนมีอ่างเก็บน้ำ มีภาชนะกรองน้ำ หรือมีน้ำประปาใช้ อุปสรรคอีกประการหนึ่ง ซึ่งไม่อาจมองข้ามความสำคัญไปได้เลย คือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อการเลือกน้ำดื่ม ความนิยมหรือสเน่ห์ของชาวชนบทในเรื่องน้ำดื่ม เป็นสิ่งติดตัว เป็นความเคยชินที่ปฏิบัติกันมานานนับชั่วอายุคน กล่าวคือชาวชนบทนิยมดื่มน้ำจากบ่อขุดที่มีไว้ในบริเวณบ้าน นอกเหนือจากการดื่มน้ำฝนโดยให้เหตุผลว่าน้ำจากบ่อขุดมีรสชาติอร่อย ชื่นใจ อิ่มท้อง จะดื่มน้ำประปาอื่นก็ไม่ดีเท่าน้ำจากบ่อขุด จากผลงานวิจัยในอดีตพบข้อยืนยันในเรื่องทัศนคติต่อการเลือกน้ำดื่มของชาวชนบทในประเทศไทยเป็นอย่างดี (สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ 2521, สันตต์ เสริมศรี 2525, Frankel and Chouvanavirakul 1973) สันตต์ เสริมศรี และคณะได้เสนอผลงานวิจัย เรื่องทัศนคติ พฤติกรรม และความต้องการน้ำดื่ม และส้วม ในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่าสนใจ ในแง่ทัศนคติต่อการเลือกน้ำดื่ม การทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่มและทัศนคติต่อแหล่งน้ำดื่ม พบว่าชาวชนบทร้อยละ 80 มีทัศนคติในทางบวกต่อการเลือกน้ำบ่อขุด และน้ำฝนเป็นน้ำดื่ม และ 59.7 % มีทัศนคติในทางลบต่อการใช้น้ำประปาเป็นน้ำดื่ม แม้คนชุมชนที่ระดับการพัฒนาหมู่บ้านในระดับสูง เช่นในเขตสุขาภิบาลมีน้ำประปาใช้ พบว่าชาวบ้านไม่นิยมดื่มน้ำประปา เพราะคิดว่าน้ำประปาไม่สะอาดเพียงพอ รสจืด และบางครั้งมีกลิ่นคลอรีนหลงเหลืออยู่ หรือมีกลิ่นสนิมจากท่อประปาด้วย ชาวบ้านร้อยละ 96 ไม่ใช้น้ำประปาเป็นน้ำดื่ม

สำหรับทัศนคติต่อการทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่ม และการเลือกแหล่งน้ำดื่ม ชาวบ้านค่อนข้างไม่เห็นด้วยที่จะต้องทำให้น้ำสะอาดเสียก่อน เช่น ด้วยวิธีต้มน้ำก่อนดื่ม ชาวบ้านให้เหตุผลว่าเป็นการเสียเวลาโดยใช่เหตุ ตนไม่มีเวลา สิ้นเปลืองเชื้อเพลิง และทำให้น้ำเสียรสชาติ (สันตต์ เสริมศรี และคณะ 2525) การใช้น้ำดื่มจากบ่อเจาะตื้นสูบน้ำโยกไม่ได้รับความนิยม ร้อยละ 73.2 ให้เหตุผลว่า น้ำจากบ่อเจาะตื้นสูบน้ำโยก รสจืด กร่อย ร้อยละ 14.3 ให้เหตุผลว่า น้ำคงไม่สะอาดเพราะมีตะกอนขาวเมื่อตั้งทิ้งไว้ไม่กล้ำกลั้ม เกรงเป็นโรค

จากวรรณกรรมและงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น เป็นแนวทางเบื้องต้นในการศึกษาหาข้อสรุปเกี่ยวกับทัศนคติต่อการเลือกใช้น้ำดื่มของชาวชนบทในประเทศไทย อันเป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษาในครั้งนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ในการเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีเก็บข้อมูลแบบจัดกลุ่มสนทนา ได้เลือกกลุ่มจากหมู่บ้านตัวอย่างทั้งหมดที่ได้รับการคัดเลือกเป็นจังหวัดตัวอย่างสำหรับโครงการใหญ่ (โครงการการศึกษาคุณภาพ ปริมาณและพฤติกรรมกาใช้น้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบทเป็นโครงการที่ได้รับความสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหิดล โดยมีคณะผู้ดำเนินการวิจัย รวม 3 หน่วย-งาน ได้แก่ คณะสาธารณสุขศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม) รวมทั้งสิ้น 4 จังหวัด ได้แก่ ภาคเหนือ จังหวัดลำปาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดนครราชสีมา ภาคกลาง จังหวัดราชบุรี และภาคใต้ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และในระดับหมู่บ้าน การศึกษาวิจัยในโครงการใหญ่ จะครอบคลุมจำนวนหมู่บ้าน รวม 16 หมู่บ้าน หรือประมาณ 800ครัวเรือนตัวอย่าง

สำหรับการศึกษาในเชิงคุณภาพอยู่ในความรับผิดชอบของคณะผู้วิจัย ประจำสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ได้เลือกหมู่บ้านตัวอย่างจากภาคต่าง ๆ ทั้ง 4 ภาค ภาคละ 1 หมู่บ้าน รวม 4 หมู่บ้าน ดังนี้

ภาคเหนือ บ้านน้ำจ่า หมู่ที่ 1 ตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บ้านวังรางใหญ่ หมู่ที่ 6 ตำบลมะเกลือเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

ภาคกลาง บ้านท่าราบ หมู่ที่ 6 หมู่ที่ 7 ตำบลบางแพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

ภาคใต้ บ้านในไส หมู่ที่ 2 ตำบลท่าชนะ อำเภوتاชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีจัดกลุ่มสนทนา โดยการเชิญชาวบ้านที่อยู่บ้านห่างที่กำหนดไว้ เข้ากลุ่มสนทนา ประมาณ 5 ถึง 7 คน สนทนากันในเรื่องเกี่ยวกับน้ำดื่มโดยละเอียด โดยมีผู้นำการสนทนาเรียกว่าพิธีกร (Moderator) มีผู้จดบันทึกสนทนากลุ่มเรียกว่า ผู้จดบันทึก (Note taker) ขณะเดียวกัน ก็มีการบันทึกเทปการสนทนาไปด้วย

องค์ประกอบของการสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย

1) คู่มือทำการสนทนา (guideline) เป็นคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องน้ำดื่มในด้านต่าง ๆ ที่เตรียมไว้แล้ว เพื่อให้สะดวกต่อพิธีกรในการนำกลุ่มสนทนาและคุมการสนทนาให้อยู่ในขอบเขตที่ต้องการ และให้ได้ข้อมูลตรงกับประเด็นที่ต้องการจะได้ง่ายต่อการวิเคราะห์ข้อมูล

2) การเตรียมชุมชนกลุ่มสนทนา คือการเลือกกลุ่มคนเข้าสนทนา ใช้เกณฑ์เลือกกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษาดังนี้ คือก่อนอื่นกลุ่มที่จะศึกษาต้องมีพื้นเพใกล้เคียงกัน เช่น มีการศึกษาระดับใกล้เคียงกัน มีอาชีพคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ยังมีเกณฑ์เกี่ยวกับอายุด้วย ดังนี้

2.1) กลุ่มสตรีที่เป็นมารดา เป็นสตรีในวัยเจริญพันธุ์ที่แต่งงานแล้วและ เนื่องจากต้องการได้ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้บ้างจึงเลือกศึกษาสตรีที่มีอายุตั้งแต่ 20 ขึ้นไป ในกลุ่มสตรีวัยเจริญพันธุ์นี้ก็แบ่งเป็น 2 กลุ่มอายุ ได้แก่

ก) กลุ่มสตรีอายุ 20-34 ปี

ข) กลุ่มสตรีอายุ 35-45 ปี

2.2) กลุ่มผู้สูงอายุ อายุระหว่าง 46-60 ปี และยังพุดจารู้เรื่อง รวมจำนวนตัวอย่าง 128 คน จากทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวข้างต้น

3) การบันทึกข้อมูล ขณะมีการสนทนาจะมีการบันทึกข้อมูล เอาไว้สองลักษณะ ได้แก่

3.1) การจดบันทึกโดยผู้บันทึก (Note taker)

3.2) การบันทึกเสียง (Record) โดยใช้เทปบันทึกเสียง หลังจากเสร็จสิ้นการสนทนาทำการถอดเทปออกเป็นตัวอักษร และนำข้อมูลที่ได้ไปกับข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกมาวิเคราะห์

3.3) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ในแบบบรรยาย

4. บุคลากรในการจัดกลุ่มสนทนา

4.1) พิธีกร (Moderator) ทำหน้าที่นำการสนทนาและคอยควบคุมให้การสนทนาอยู่ในประเด็นตามคำถามที่วางไว้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แจ่มชัดมากที่สุดภายในระยะเวลาประมาณ 2-3 ชั่วโมง

4.2) ผู้จดบันทึกการสนทนา (Note taker) ทำหน้าที่จดบันทึกคำสนทนาของกลุ่มสนทนา เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการถอดเทปบันทึกเสียง

4.3) เจ้าหน้าที่บริการทั่วไป ทำหน้าที่คอยให้บริการต่าง ๆ แก่ผู้เข้าร่วมสนทนา เช่น จัดอำนวยความสะดวกเรื่อง เครื่องดื่มและอาหารว่าง คอยดูแลไม่ให้บุคคลหรือสิ่งภายนอกมาทำลายบรรยากาศของการสนทนา นอกจากนี้ยังคอยเปลี่ยนม้วนเทป ฯลฯ

บทที่ 2

ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านที่ศึกษา

1) ภาคเหนือ : บ้านน้ำจ่า หมู่ที่ 1 ตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง มีขนาดจำนวนครัวเรือนรวม 304 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว แยกเรือนจากพ่อแม่หลังจากแต่งงานแล้ว อาชีพส่วนใหญ่ได้แก่การทำนา อาชีพรองคือการทำไร่ ปลูกลูกผสม และข้าวโพดประชากรส่วนใหญ่เป็นคนพื้นบ้านทางภาคเหนือ มีประมาณ 10 ครัวเรือนที่ย้ายมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ขอนแก่น นครราชสีมา และอุบลราชธานี) ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหมู่บ้านนี้จัดว่ายากจน จำนวนที่ดินถือครองมีแตกต่างกัน ครัวเรือนที่มีที่ดินทำนา ไร่สูงสุดมีประมาณ 10 ไร่ ครัวเรือนที่ถือครองที่ดินต่ำสุด มีประมาณ 2 งาน ผลผลิตการเกษตรมีไว้สำหรับการบริโภคภายในครัวเรือน ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านนี้มีที่ดินทำกิน ครัวเรือนที่มีที่ดินมากจะทำทั้งไร่และนา ครัวเรือนที่มีจำนวนที่ดินน้อย จะทำไร่ปลูกข้าวโพด และลูกผสมนอกจากอาชีพหลักแล้ว คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านนี้นิยมออกไปหางานทำในกรุงเทพมหานคร เป็นลูกจ้างในโรงงานต่าง ๆ

ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ได้แก่ปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องจากชาวบ้านมีที่ดินทำกินจำนวนน้อย ผลผลิตได้น้อย และราคาผลผลิตไม่แน่นอน นอกจากนี้ชาวบ้านยังประสบปัญหาเรื่องแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร น้ำไม่พอเพียงสำหรับการเพาะปลูก

สำหรับแหล่งน้ำเพื่อการบริโภค ชาวบ้านน้ำจ่าอาศัยน้ำจากบ่อขุดเป็นหลักสำหรับเป็นแหล่งน้ำดื่ม และน้ำใช้ภายในครัวเรือน แหล่งน้ำสาธารณะประจำหมู่บ้าน มีสองแห่งเป็นบ่อขุดที่รัฐบาลมาจัดสร้างไว้ให้ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากบ่อขุดดังกล่าวพอสมควร (ใช้เป็นบางบ้านเท่านั้น เพราะส่วนใหญ่มีบ่อขุดของตนเองอยู่ภายในบริเวณบ้านอยู่แล้ว) นอกจากนี้ทางรัฐบาลได้จัดสร้างเครื่องกรองน้ำไว้สำหรับดื่มให้เป็นตัวอย่าง สำหรับให้ชาวบ้านซื้อเครื่องกรองน้ำไปใช้ประจำบ้าน ราคาเครื่องละ 200 บาท ชาวบ้านสามารถซื้อโดยผ่อนส่งกับทางก็ได้ แต่ชาวบ้าน

ไม่สนใจเท่าที่ควร เพราะอ้างว่าไม่มีเงิน และน้ำที่ใช้ดื่มอยู่ทุกวันนี้ก็สพอเพียงแล้ว ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้เครื่องกรองน้ำแต่อย่างใด

จากการสนทนากับชาวบ้านและผู้ใหญ่บ้านได้รับการยืนยันว่า บ้านน้ำจำ ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้ แต่ประการใด มีน้ำพอเพียงตลอดปี มีปัญหาเฉพาะน้ำใช้เพื่อการเกษตรเท่านั้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ และต้องการให้รัฐบาลช่วยเหลือหาทางแก้ไขโดยเร่งด่วน

2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : บ้านวังรางใหญ่ หมู่ที่ 6 ต.มะเกลือเก่า อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา บ้านวังรางใหญ่นี้มีครัวเรือน 195 ครัวเรือน มีศูนย์รวมอยู่ที่วัด สภาพความเป็นอยู่ในหมู่บ้านค่อนข้างสงบ ไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านวังรางใหญ่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ถนนเข้าหมู่บ้านเป็นดินลูกรัง ซึ่งเพิ่งจะมีถนนใช้ประมาณ 2-3 ปีมานี้เอง สภาพครอบครัวส่วนใหญ่ยังเป็นครอบครัวขยาย สตรีส่วนใหญ่แต่งงานเร็ว อายุประมาณ 15-16 ปี เมื่อแต่งงานแล้วก็อาศัยอยู่กับพ่อแม่ชาวบ้านส่วนใหญ่เรียนไม่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 คือเรียนแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 บ้าง ไม่ได้เรียนหนังสือเลยบ้าง อาชีพส่วนใหญ่ทำไร่มันสำปะหลัง (ปีละ 1 ครั้ง) หรือทำไร่ข้าวโพด (ปีละ 2 ครั้ง) ไร่ละหุ้ง ไร่ถั่ว และยังมีเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ขาย ส่วนไก่ นั้นเลี้ยงไม่ได้มักจะตายหมด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินน้อยประมาณ 2-3 ไร่ ที่มามากประมาณ 15 ไร่ ก็มีน้อยคน และมีนายทุน 2-3 รายที่มีเป็นร้อยไร่ พวกที่ไม่มีที่ดินก็ยังมีอาชีพรับจ้างทำไร่ในหมู่บ้าน ได้ค่าแรงวันละ 35 บาท ประชากรในหมู่บ้านนี้ส่วนใหญ่เป็นคนพื้นบ้านหรืออพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้เมื่อ 30-40 ปี จะมีประมาณ 10-15 ครัวเรือนที่เพิ่งย้ายมาจากจังหวัดอื่นในภาคนี้และภาคเหนือ (บุรีรัมย์, ชัยภูมิ, นครสวรรค์, อ.พิมาย นครราชสีมา) พวกที่ย้ายถิ่นเข้ามาแล้วก็มักจะเข้าไปตั้งร้านค้าขาย เช่น ขายกับข้าวของชำ ฯลฯ โดยอาศัยซื้อจากตลาดในอำเภอเมือง ซึ่งมีรถวิ่งเข้าออกหมู่บ้านวันละ 1 เที่ยว (ระยะทางไปตลาด 20 ก.ม.) ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านจัดว่ามีพอกินไปวัน ๆ

ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ได้แก่ปัญหาทางเศรษฐกิจ เพราะผลผลิตที่ได้ไม่แน่นอน ข้าวราคาของผลผลิตยังไม่ค่อยดีอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ชาวบ้านเจ็บป่วยบ่อย เช่น การเป็นบิด หรือท้องเสีย เป็นกันบ่อยมาก ซึ่งก็คิดว่าสาเหตุคงมาจาก น้ำและอาหาร แต่ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงบริโภคนิสัย พอไม่สบายก็รักษากันไป ไม่ได้มีการป้องกัน แม้จะเป็นกันบ่อยมากก็ตาม ซึ่งเวลาไม่สบายชาวบ้านก็นิยมไปโรงพยาบาลสูงเนินซึ่งอยู่ห่างประมาณ 22 กิโลเมตร แม้จะมีสถานอนามัยมะเกลือเก่าอยู่ใกล้กว่า (18 กิโลเมตร) ก็ตาม หมู่บ้านนี้อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองสูงเนิน ประมาณ 24 กิโลเมตร

สำหรับแหล่งน้ำเพื่อบริโภค มีสระ 1 สระ (ซึ่งสร้างโดยโครงการ ก.ส.ช) อยู่ในบริเวณวัด มีคลองน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า (ลำ) คลองสำลาย ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร และมีฝายน้ำล้นอีกหนึ่งแห่ง แหล่งน้ำเหล่านี้ส่วนใหญ่จะแห้งตอนใกล้ ๆ จะถึงฤดูฝน ทำให้ชาวบ้านขาดแคลนน้ำกิน-น้ำใช้ เป็นอย่างมากและน้ำในคลองสำลายและฝายน้ำล้นก็ไม่สะอาด เนื่องจากใช้ตกมากินและอาบซักล้างลงไปด้วย แม้ชาวบ้านจะชอบการค้ำน้ำฝน แต่ก็ไม่มีอ่างพอที่จะเก็บน้ำฝนไว้กินได้ตลอดปี อย่างมากก็แค่ 6 เดือน บางบ้านรองน้ำฝนไว้กินพอหมดหน้าฝน น้ำที่รองก็หมดเช่นกัน จึงต้องอาศัยน้ำจากแหล่งที่มีอยู่นี้ โดยการตักมาใส่โอ่งหรือไห รอให้ตกตะกอนแล้วจึงใช้ดื่ม แต่บางครั้งก็ดื่มทั้งขุ่น ๆ อย่างนั้นเลย ชาวบ้านที่นี้ขาดแคลนทั้งน้ำดื่ม-น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร

จากการสนทนากับชาวบ้านและผู้ใหญ่บ้าน ได้รับการยืนยันว่า ขาดแคลนน้ำบริโภคและน้ำเพื่อการเกษตรมาก อยากให้รัฐบาลหาทางช่วยเหลือโดยเฉพาะการขุดสระน้ำให้อีก และถ้าเป็นไปได้ ชาวบ้านยังอยากได้โอ่งน้ำหรือแท่งกรองน้ำฝนสาธารณะไว้ซึ่งจะอยู่ที่บริเวณวัดก็ได้

3) บ้านท่าราบ หมู่ที่ 6 และ 7 ต.บางแพ อ.บางแพ จ.ราชบุรี ในหมู่ที่ 6 มี 80 ครัวเรือน ส่วนหมู่ที่ 7 มี 90 ครัวเรือน ประชากรในทั้ง 2 หมู่บ้านมักจะเป็นญาติ พี่น้องกัน พื้นที่ก็เป็นบริเวณใกล้เคียงกัน มีศูนย์รวมอยู่ที่วัดท่าราบ เช่นเดียวกัน สภาพความเป็นอยู่ในหมู่บ้านท่าราบค่อนข้างสงบ แทบจะไม่มีโจรผู้ร้าย สภาพครอบครัวส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวขยาย

สตรีส่วนใหญ่แต่งงาน เมื่ออายุประมาณ 16-17 ปี เมื่อแต่งงานแล้วยังอยู่รวมกับพ่อแม่ อาศัยพ่อแม่ช่วยเลี้ยงดูลูก (จนอายุประมาณ 40 ปี จึงแยกบ้านถ้ามีสมาชิกในครัวเรือนหลายคน) ชาวบ้านส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษา 4 พออ่านออกเขียนได้ อาชีพส่วนใหญ่ก็จะทำนา รับจ้างทั่วไป และเลี้ยงหมู การทำนาก็จะเป็นการเช่าที่ดินทำนา จากนายทุนในหมู่บ้าน 3-4 ราย ชาวบ้านไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง มีเพียง 4-5 ครัวเรือนที่เลี้ยงวัวสำหรับไถนา นอกจากนั้นก็ใช้การเช่ารถไถนา โดยเสียค่าเช่ารถไถประมาณ ไร่ละ 100 บาท เมื่อพักจากหน้านาจึงจะไปรับจ้างต่าง ๆ เช่น รับจ้างขุดดินบ้าง หรือบางทีก็เข้าไปกรุงเทพฯ เพื่อหางานทำหรือไปหางานจากหมู่บ้านอื่น ๆ ทำนอกรวมนี้ก็ยังมีบางส่วนที่เลี้ยงหมู โดยเลี้ยงแม่หมูเพื่อเอาลูกหมูไว้ขาย ประชากรในหมู่บ้านทำรายนี้อาชีพส่วนใหญ่เป็นคนพื้นบ้านมีประมาณ 7-8 ครัวเรือนที่ย้ายถิ่นมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ศรีสะเกษ, สุรินทร์ ฯลฯ) ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านจัดว่ายากจนไปวัน ๆ เพราะอาศัยการกู้ยืมจากนายทุนแล้วเช่าที่นาเพื่อใช้ทำ

ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ได้แก่ปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องจากต้องเช่าที่นา ผลิตผลและราคาไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จึงได้ผลิตแค่พอเป็นค่าเช่าและใช้หนี้ที่กู้ยืมมาใช้นระหว่างปี และถึงแม้จะมีการย้ายถิ่นชั่วคราวเข้าไปทำงานในเมืองหรือกรุงเทพมหานคร รายได้ก็แค่พอประทังชีวิตไปวัน ๆ ส่วนเรื่องน้ำสำหรับการเกษตรแม้จะมีคลองชลประทานส่งน้ำผ่าน แต่ก็ยังขาดแคลนเครื่องสูบน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร

สำหรับแหล่งน้ำเพื่อการบริโภค หมู่บ้านทำรายนี้อยู่ในเขตสุขาภิบาล เพราะห่างจากอำเภอบางแพประมาณ 1-2 กิโลเมตร มีแหล่งน้ำทั้งน้ำประปาและน้ำฝน ชาวบ้านจึงไม่ประสบกับการขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ คือชาวบ้านส่วนใหญ่มีถังรองน้ำฝนไว้ใช้ดื่มได้ตลอดปี จะมีเพียงบางบ้านที่ขาดแคลนก็ยังพอขอแบ่งปันกันดื่มได้ แต่ชาวบ้านประสบปัญหาคุณภาพของน้ำประปาที่ทางสุขาภิบาลจัดให้ การจ่ายน้ำประปาคือการใช้น้ำบาดาลส่งไปตามท่อ สภาพน้ำไม่สะอาด และมีสิ่งปนเปื้อนออกมาเสมอ ๆ แต่ถ้าหากจำเป็นต้องใช้น้ำประปาจริง ๆ ชาวบ้านก็จะรองน้ำตั้งทิ้งไว้ให้

ตกตะกอนก่อนแล้วจึงนำน้ำไปใช้ ปัจจุบันหมู่บ้านนี้ยังมีสระน้ำซึ่งกรมทรัพยากรมาขุดไว้ให้ที่วัดท่า-
ราบหนึ่งสระซึ่งน้ำก็ยังใช้ได้ตลอดปี

จากการสนทนากับชาวบ้านและผู้ใหญ่บ้านทั้งหมดที่ 6 และ 7 ได้รับการยืนยันว่า หมู่-
บ้านท่าราบ ส่วนใหญ่แล้วไม่มีปัญหาทั้งเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร แต่ก็ยังมีเพียง
ส่วนน้อยที่อยากได้ถังเก็บน้ำฝนสาธารณะขนาดใหญ่ ซึ่งอาจจะทำไว้ที่ศูนย์กลางหมู่บ้าน เช่นที่วัด
ท่าราบก็ได้ เพื่อที่ชาวบ้านครัวเรือนใดเดือนร้อนก็จะไปรองน้ำมาใช้ได้

4) บ้านโนนสี ต.ท่าชนะ อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ
95 ครัวเรือน (เฉพาะที่มีเลขบ้าน) ไม่มีเลขบ้าน ประมาณ 10 ครัวเรือน อาชีพหลักคือการ
ทำนา ชาวบ้านมีที่นาเป็นของตนเองทุกครัวเรือน จำนวนที่ดินถือครองสูงสุดประมาณ 30 ไร่
อาชีพรองคือการทำน้ำตาล ทำหลังจากทำนาเสร็จแล้ว รายได้ส่วนใหญ่ได้จากการทำนา ประ-
ชากรเป็นคนพื้นบ้าน ไม่มีคนต่างถิ่นย้ายเข้ามา แต่มีคนรุ่นหนุ่ม รุ่นสาวออกไปหางานทำต่างจังหวัด
บ้างเหมือนกัน ส่วนใหญ่ไปค้าขาย

บ้านโนนสี หมู่ 2 อยู่ห่างจากตัวอำเภอท่าชนะประมาณ 3 กิโลเมตร ชาวบ้านอาศัย
รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะเดินทางระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอ หมู่บ้านนี้ตั้งมาประมาณ 30 ปีแล้ว
มีผู้ใหญ่บ้านปกครองในอดีตจนปัจจุบัน รวม 4 คน ปัจจุบันมี ผสส. และ อสม. ประจำหมู่บ้านได้
3 ปีแล้ว ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ไม่มีโรงเรียน และวัด เด็กของหมู่บ้านไปอาศัยเรียนกับหมู่ที่ 4 อยู่ห่าง
ออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร หมู่บ้านมีสระน้ำสาธารณะ 1 แห่งสร้างจากเงิน ก.ส.ช. ชาวบ้าน
ไม่ได้ใช้ประโยชน์เท่าที่ควร เพราะน้ำขุ่น เอาไว้เป็นที่ให้เด็กเล่น ยังไม่มีบ่อน้ำบาดาล ชาวบ้าน
ไม่เคยรื้อถอนเรื่องน้ำดื่ม มีอุดมสมบูรณ์ดี ขุดบ่อเอาไว้ใช้เองเกือบทุกบ้าน บ้านโนนสียังไม่มีโครง
การเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยใด ๆ ทั้งสิ้น มีเฉพาะ ผสส. และ อสม. ที่แต่งตั้งให้ดูแลรับผิดชอบ
ขอบเพื่อนบ้าน 10 ครัวเรือน ต่อ ผสส. 1 คน ยังไม่มีการริเริ่มโครงการใด ๆ ทั้งสิ้น การ
เจ็บป่วยของคนในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ก็เจ็บป่วยด้วยสาเหตุธรรมดา เช่น ปวดหัว ปวดท้อง ไม่มี
โรคระบาดร้ายแรงแต่อย่างใด

บทที่ 3

ปริมาณและลักษณะของน้ำดื่ม

1) ลักษณะทางกายภาพของแหล่งน้ำดื่ม

จากการสนทนากับชาวบ้าน ได้รับการบอกเล่าว่า ชาวบ้านขุดบ่อเอาไว้ภายในบริเวณบ้าน เอาไว้สำหรับเป็นแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ บ่อขุดในบ้านมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย เป็นบ่อขุดใหม่ ๆ ก็มีอยู่บ้าง สาเหตุที่ต้องขุดบ่อใหม่เป็นเพราะมีน้ำค้างบ่อลดน้อยลง หรือน้ำขุ่น แฉงมากกว่าปกติ ชาวบ้านจะหาที่ขุดบ่อใหม่ บ่อขุดสมัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยายนั้น ชาวบ้านเล่าว่ามีลักษณะแตกต่างจากบ่อขุดในระยะหลัง ๆ กล่าวคือบ่อขุดสมัยก่อนเป็นบ่อขุดดินไม่มีการก่ออิฐ หรือรองด้วยท่อซีเมนต์ต่อมาใช้อิฐ เผาก่อ เป็นบ่อขึ้นมา ปัจจุบันบ่อขุด เปลี่ยน เป็นใช้ท่อซีเมนต์ก่อทั้งหมด แล้วบ่อขุดทั้งสองแบบนี้ทำให้น้ำมีรสและกลิ่นต่างกัน (ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน) กล่าวคือน้ำจากบ่อดินหรือบ่อขุดที่ก่อด้วยอิฐเผา จะมีลักษณะขุ่น และมีกลิ่นหอมกว่าน้ำจากบ่อขุดที่ก่อด้วยท่อซีเมนต์ชาวบ้านมีวิธีการสร้างบ่อขุดต่างกัน บ่อขุดดินหรือบ่อขุดก่ออิฐเผานั้น ชาวบ้านจะใส่ถ่าน อิฐ ทลายเอาไว้ก้นบ่อก่อนที่จะก่ออิฐสร้าง เป็นบ่อ สำหรับบ่อขุดที่ใช้รอง เป็นท่อซีเมนต์นั้น (ภาคเหนือ) ไม่ได้ใช้วิธีดังกล่าว เพราะจะบั่นจืดทำให้ กลิ่น รส ของน้ำแตกต่างกัน ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่สามารถใช้น้ำจากบ่อขุดได้ เพราะหาตาน้ำไม่พบ เท่าที่ชาวบ้านเคยพยายามกัน หลายครั้ง ปรากฏว่าบางครั้งขุดลึกถึง 16 ปล่อง (รองซีเมนต์) ก็ยังไม่พบตาน้ำ

ลักษณะทางกายภาพของแหล่งน้ำ พอสรุป เป็นประเด็นสำคัญตามลักษณะข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ของคณะผู้ศึกษา (จำนวนบ้านที่สังเกตการณ์ไม่เป็นตัวอย่างทั้งหมดของหมู่บ้าน) ได้ดังนี้

1) ความลึก ขนาดความลึกของบ่อขุด ชาวบ้านจะประมาณเอาจากจำนวนรองซีเมนต์ที่ใช้ ส่วนใหญ่จะประมาณ 5-8 รอง (ชาวบ้านเรียกว่าบ่อขุดลึก 5-8 ปล่อง) รองซีเมนต์หรือปล่อง จะสูงประมาณ 60 เซนติเมตรเป็นมาตรฐาน ถ้าหากเป็นบ่อที่ชาวบ้านทำเอง จะสูง

ประมาณ 100 เซนติเมตร ความลึกของบ่อขุดอย่างมากไม่เกิน ๑ ปล่อง แต่ส่วนใหญ่ขุดลึกประมาณ 5-7 ปล่องก็พบตาน้ำแล้ว และน้ำที่ซึมจากผิวดินมีลักษณะใสพอสมควร ความสูงจากระดับพื้นดินรอบขอบบ่อถึงปล่องสุดท้ายประมาณ 1 ร่องหรือร่องครึ่ง เมื่อยืนดักน้ำ ขอบบ่อจะอยู่ระดับสะเอว ความสูงระดับดังกล่าว สามารถป้องกันน้ำบริเวณรอบปากบ่อไหลลงไปในบ่อเวลาฝนตกหรือเวลาชาวบ้านอาบน้ำ นอกจากนี้ยังสามารถป้องกันสัตว์เลื้อยต่าง ๆ ตกลงไปในบ่อได้ด้วย [เกร็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน เกี่ยวกับสัตว์เลื้อยตกลงไปตายในบ่อขุด ได้นำมาบันทึกเอาไว้ในรายงานนี้ คือ ชาวบ้านเล่าว่า มีอยู่คราวหนึ่งไก่ชนบินตกลงไปในบ่อ เจ้าของบ่อน้ำต้องรื้อบ่อ (ล้างบ่อน้ำ) ทันที ปกติชาวบ้านจะรื้อบ่อน้ำปีละครั้งเท่านั้น]

2) บริเวณรอบปากบ่อ โดยหลักการที่ถูกต้องตามสุขลักษณะของบ่อน้ำดื่มบริเวณรอบปากบ่อระดับพื้นดินจะต้องฉาบปูนซีเมนต์ รัศมีความกว้างจากตัวบ่อพอสมควร เพื่อป้องกันน้ำจากพื้นดินไหลซึมลงไปในบ่อ จากการสนทนากลุ่มกับชาวบ้าน พบว่าส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านไม่ได้ปฏิบัติเช่นนั้น สิ่งที่ชาวบ้านสามารถจะทำได้คือฉาบปูนซีเมนต์เฉพาะที่สำหรับยืนดักน้ำเท่านั้น ซึ่งมีเพียงส่วนน้อย โดยส่วนใหญ่แล้ว ชาวบ้านมักจะใช้แผ่นกระดานพาดเป็นทางสำหรับเดินไปดักน้ำเพื่อจะได้เดินสะดวกไม่ลื่นหรือ เจอะแฉะ เท่านั้นเอง

3) การปกปิดปากบ่อน้ำ ชาวบ้านนิยมเปิดบ่อน้ำเอาไว้โดยให้เหตุผลว่าถ้าหากปิดปากบ่อเสียแล้วเกรงว่ายุ้งจะลงไปอาศัย และใช้บ่อน้ำ ทำให้เกิดลูกน้ำ ถ้าปล่อยไว้ให้โล่ง ๆ เอาไว้จะดีกว่า มีเพียงส่วนน้อยที่ใช้แผ่นกระดานหรือแผ่นสังกะสีปิดปากบ่อ เพื่อป้องกันเศษผงเศษใบไม้ปลิวตกลงไปในบ่อน้ำ ชาวบ้านเล่าว่าเคยได้รับคำแนะนำจากนักศึกษาพยาบาลที่เข้าไปเยี่ยมหมู่บ้าน (บ้านน้ำจ้ำ อ.เบญจมาภรณ์ จ.พิจิตร) และแนะนำเกี่ยวกับเรื่องสุขนิสัยต่าง ๆ รวมทั้งการรักษาบ่อน้ำดื่มให้สะอาด เช่นต้องปกปิดบ่อน้ำ เพื่อป้องกันฝุ่น ผง หรือเศษใบไม้ตกลงไปสะสมในบ่อ สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านได้รับการบอกเล่ามาแล้วทั้งสิ้น แต่ในแง่การปฏิบัติแล้วพบความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้ และการปฏิบัติอย่างสิ้นเชิง

มีปัจจัยหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมเรื่องสุขศึกษาให้กับชาวบ้าน โดยเฉพาะ เรื่องน้ำดื่มและการรักษาความสะอาดแหล่งน้ำดื่ม พอสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

ก) ความเคยชิน การปฏิบัติที่ทำต่อเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ความเคยชิน สำหรับพฤติกรรมหรือการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น เป็นสิ่งที่มียุ่หรือเกิดขึ้นในทุก ๆ สังคม เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหรือลัทธิปฏิบัติของสังคมนั้น ๆ ที่ต่างพากันปฏิบัติสืบเนื่องกันมานานจนเป็นความเคยชิน ความสะดวก หรือคิดว่าเป็นความถูกต้องต่อการปฏิบัติเช่นนั้น เปรียบได้กับการดื่มแอลกอฮอล์ ชาวบ้านบอกเล่าว่า ตั้งแต่เกิดมาหรือจำความได้ก็ไม่เห็นว่ามีใครในหมู่บ้านนี้ปกปิดบ่อน้ำกัน ปฏิบัติมาเช่นนี้จนปัจจุบันก็ไม่เห็นว่าทำให้เกิดผลเสียอย่างไร ชาวบ้านให้ความเห็นว่า

"สมัยก่อนน้ำบ่อไม่มีปล่องบ่อ กินน้ำบ่อคืนกัน สมัยพ่อแม่ กินน้ำบ่อคืนลูก เขียยดลงไปคาย ถ้าเห็นก็ดักทิ้ง แล้วก็กินน้ำต่อไป สมัยนี้น้ำสะอาดขึ้นมากแล้ว เพราะใส่ปล่องบ่อกัน"

(ภาคใต้ คนอายุ 50-60 ปี)

"ไม่ปิดกันเอง มาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ไม่มีใครปิดกันมาตั้งแต่เดิม จึงไม่มีใครปิด"

(ภาคใต้ คนอายุ 35-45 ปี)

"น้ำบ่อเขาตึงบ่อได้ปิด ถ้าจะอาบปูน ไปสาวบับ"

"น้ำบ่อนี้บ่ปิดทุกบ้าน"

(ภาคเหนือ คนอายุ 50-60 ปี)

ข) ความสะดวกเวลาต้องการใช้น้ำ เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ชาวบ้านอ้างถึง

เสมอ ๆ และเหมือน ๆ กัน ในทุกกลุ่มอายุ ไม่ว่าชาวบ้านภาคเหนือ และภาคใต้ ชาวบ้านภาคใต้ เล่าว่า ตนและเพื่อนบ้านไม่เห็นความจำเป็นประการใดที่จะต้องปิดปากบ่อน้ำ ไม่สะดวกเวลา ใช้น้ำ เพราะจะต้องตักน้ำมาใช้ทุกวัน การปิดปากบ่อน้ำจะทำให้ยุ่ง เข้าไปวางไข่ เกิด เป็นตัวลูกน้ำได้ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เห็นด้วยกับข้อดีของการปิดปากบ่อน้ำ เพราะสามารถกันเศษใบไม้ผงและฝุ่น ได้ แต่ก็ไม่นิยมเพราะถือว่าตนจะต้องรื้อบ่อทำความสะอาดบ่อน้ำทุกปีอยู่แล้ว จะปิดหรือไม่ปิดก็มีผล เท่ากัน

ค) เสียค่าใช้จ่าย ชาวบ้านให้เหตุผลว่า ถ้าหากจะต้องปิดบ่อน้ำ จะต้องเสีย

เงินไปซื้อแผ่นสังกะสีหรือแผ่นกระดานเอามาปิดปากบ่อ และถ้าหากจะทำเช่นนั้น ตนก็ไม่มีเงินจะ ไปจัดซื้อวัสดุเหล่านั้นได้ ชาวบ้านให้ความเห็นว่าเป็นสิ่ง เกินความจำเป็น และจำต้องเสียเงิน โดยใช่เหตุ

ข้อสังเกตบางประการ เกี่ยวกับการปิดปากบ่อน้ำระหว่างคนภาค เหนือและคนภาคใต้ พบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านภาคเหนือมีความตื่นตัว และให้ความสนใจในเรื่องการดูแลสุขภาพความ สะอาดบ่อน้ำมากกว่าชาวบ้านในหมู่บ้านภาคใต้ (ประ เเมินจากการสนทนากลุ่ม) ชาวบ้านภาคเหนือ เล่าว่ามีหลายบ้านในหมู่บ้าน เริ่มให้ความสนใจที่จะใช้วัสดุปิดปากบ่อน้ำกันบ้างเหมือนกัน เมื่อถาม ว่าความนิยมหรือการปฏิบัติดังกล่าวเกิดขึ้นมานานหรือยัง ก็ได้รับคำตอบจากชาวบ้านว่า

"สมัยพัฒนานี้ละ แต่เมื่อก่อนนั้นบ่ปิด เป็นเข้ามาพัฒนาได้มาก็ปีแล้วเนาะ 2-3 ปีมานี้ ตั้งแต่พัฒนาเข้ามานี้เป็นซื้อปิดฝาน้ำบ่อ ตอนนั้นฝักจะหยังนะ ผสส, อสม. มานีนะ เป็นแต่งกันมา ซื้อปิดฝา ทำความสะอาด บ่อนี้หนา แต่ก่อนมาบ่อยู่ แต่ก่อนมาบ่ปิด แต่ก่อนมาบ่ปิด เจ้นแน่ ๆ"

2. ปริมาณการใช้น้ำดื่ม

ปริมาณการใช้น้ำภายในครัวเรือน ของชาวชนบทภาคเหนือและภาคใต้ โดยส่วนรวมแล้วมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ชาวบ้านไม่นิยมเก็บน้ำเอาไว้จำนวนมากเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ทั้งนี้เพราะมีบ่อน้ำอยู่ใกล้บ้าน จะต้องการใช้เมื่อไรก็สะดวก ไม่ต้องไปตักไกลบ้าน ในขณะที่ใช้บรรจุน้ำเพื่อไว้ใช้ประจำวัน จะเป็นโถงขนาดกลาง ความจุประมาณ 10 ปีป ชาวบ้านนิยมตักน้ำตอนเช้าตรู่เพราะน้ำจะใสกว่าปกติ น้ำที่ตักมาใช้จะพักไว้ในโถงชั่วคราว เพื่อรอให้ตกตะกอนก่อนนำมาใช้ ส่วนชาวชนบทภาคกลางนิยมรองน้ำฝนไว้ดื่มตลอดปี ในตอนแรกก็มีปัญหาว่าโถงไม่พอใช้ ต่อ ๆ มา ก็พยายามซื้อเพิ่มจนส่วนใหญ่เพียงพอแล้ว ในขณะที่ชาวชนบทในภาคตะวันออกเจียงเหนือไม่สามารถเก็บน้ำไว้จำนวนมากได้ เพราะขาดแคลนภาชนะที่จะเก็บน้ำไว้ บางบ้านมีเพียงไหใบเล็ก ๆ จึงต้องตักน้ำหลายครั้งเพื่อใช้ในแต่ละวัน

ปริมาณน้ำดื่มในแต่ละวันของแต่ละครัวเรือนมีปริมาณไม่แน่นอน บางครัวเรือนก็จัดเตรียมน้ำดื่มไปด้วยเวลาออกไปทำไร่ ทำนา (ประมาณ 1 แกลลอน) บางครัวเรือนก็จะไม่เตรียมน้ำไปดื่ม โดยเฉพาะผู้ชายจะไปหาน้ำดื่มตามห้วยหรือน้ำข้างในท้องนา สำหรับชาวบ้านภาคกลางไม่กล้าตักน้ำจากท้องนา เนื่องจากเคยเกิดกรณีสารเคมีจากปุ๋ยที่ใช้ ทำให้น้ำเป็นพิษ เมื่อชาวบ้านดื่ม เข้าไปก็เกิดอาการคลื่นไส้ อาเจียน ฯลฯ จนไม่กล้าตักน้ำจากท้องนากัน โดยเฉลี่ยแล้วบ้านหนึ่งจะ เตรียมน้ำสำหรับดื่มประมาณ 1 ปีป (1 หม้อกาบ สำหรับชาวบ้านภาคเหนือ) ต่อวัน ส่วนชาวบ้านในภาคตะวันออกเจียงเหนือ นั้น ชาวบ้านจะใช้วิธีไปหาน้ำดื่ม เอาข้างหน้าคืออาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ ได้แก่ คลองสาละย และฝายน้ำล้นขึ้นเอง หากไกลจากแหล่งน้ำเหล่านี้ก็จะตักน้ำจากแหล่งน้ำเท่าที่จะหาได้ ชาวชนบทในภาคกลางมักจะเตรียมน้ำไปดื่มด้วย ซึ่งมักจะ เป็นน้ำฝน ปริมาณก็แล้วแต่สภาพอากาศ ถ้าร้อนมากอาจถึง คนละ 1 แกลลอน แต่ถ้าไม่ร้อนนักหรือโดยปกติก็ประมาณคนละ 1-2 ลิตรต่อวัน สำหรับน้ำใช้ก็จะรองน้ำประปาไว้ใช้ และเนื่องจากน้ำประปายังขุ่น และคุณภาพไม่ดีเท่าที่ควร ชาวบ้านนิยมรองน้ำตั้งทิ้งไว้ให้ตกตะกอนก่อนนำไปใช้ สำหรับชาวชนบทภาคใต้ไม่ได้แยกที่เก็บสำหรับน้ำดื่มและน้ำใช้ บางบ้านตักน้ำใช้วันละสองครั้ง

คือ ตอนเช้า และตอนเย็น ถ้าเป็นครอบครัวเล็ก ๆ ตักตอนเช้าครั้งเดียวใช้ได้ตลอดวัน ขนาด
ความจุของโถงเก็บน้ำ ประมาณไม่เกิน 7 ปีบ บางบ้านใช้โถงขนาดเล็กจนน้ำได้เพียง 4-5 ปีบ
เท่านั้น ถ้าน้ำหมดโถงไม่พอใช้ก็จะตักจากบ่อมาเพิ่มอีก ไม่นิยมเก็บตุนเอาไว้มาก ๆ เพราะบ่ออยู่
ใกล้บ้าน สะดวก จะใช้เมื่อไรก็ตักจากบ่อได้ทันที

บทที่ 4

ความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติ เกี่ยวกับน้ำดื่ม

1) ทัศนคติต่อกลิ่น สี รสชาติของน้ำดื่ม

กลิ่น สี และรสชาติของน้ำดื่มมีความสำคัญต่อชาวชนบทอย่างยิ่ง คุณสมบัติทั้งสามประการนี้ดูเหมือนว่า รสชาติของน้ำดื่มจะมีความสำคัญเป็นอันดับแรก คนชนบทนั้นมีความผูกพันกับรสชาติของน้ำเหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นคนหนุ่ม คนสาว หรือคนสูงอายุ จะดื่มน้ำชนิดอื่นก็ไม่ถูกปากไม่อร่อยถูกใจ บางคนถึงกับมีอาการปากเปื่อย ถ้าหากไปดื่มน้ำจากที่อื่นหรือจากบ่อของเพื่อนบ้านต่างหมู่บ้าน ช้อเท็จจริงนี้ไม่อาจยืนยันได้ เป็นแต่เพียงการบอกเล่าของชาวบ้านว่าความรู้สึกไม่สบายและมีอาการผื่นขึ้นริมฝีปาก และปากเปื่อยทุกครั้งที่ต้องไปดื่มน้ำบ้านคนอื่น (จากการสนทนากลุ่มชาวชนบทภาคใต้) เมื่อถามความคิดเห็นของชาวชนบทว่า น้ำที่มีลักษณะอย่างไร เป็นน้ำที่สะอาดน้ำดื่มชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้จะแสดงความคิดเห็นค่อนข้างคล้ายคลึงกันว่า ชอบน้ำที่มีรสชาติไม่กร่อย และมีกลิ่นหอมดินหรือหอมอิฐที่ใช้ก่อเป็นบ่อ น้ำจากบ่อขุดเป็นน้ำที่มีรสชาติถูกปากมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับน้ำประเภทอื่น ๆ น้ำบ่อมีกลิ่น และรสชาติที่ดื่มแล้วอึดท้องอืดและมีความรู้สึกที่ดื่มแล้วอึด ชื่นใจ กว่าน้ำดื่ม หรือน้ำกรอง หรือแม้แต่ น้ำฝน โดยเฉพาะน้ำฝนชาวบ้านไม่นิยมดื่ม อ้างว่ามีรสฝาด กร่อย ไม่อร่อย ได้แต่เย็นอย่างเดียว ดื่มแล้วไม่อึดท้อง แต่ชาวบ้านในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชื่นชอบที่จะดื่มน้ำฝนเอามาก ๆ ด้วยความรู้สึกว่า น้ำฝนรสชาติดี อร่อย ใสสะอาด และไม่มีกลิ่น ทำให้รู้สึกว่าได้ดื่มน้ำที่สะอาด ซึ่งถ้ามีน้ำฝนให้เลือกแล้วก็เลือกที่จะดื่มน้ำฝน แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่มีอ่างรองน้ำฝนไว้ได้พอเพียงก็ต้องไปดื่มน้ำอย่างอื่น เช่น น้ำคลอง ฯลฯ แทนน้ำฝน

"น้ำอื่นมันกร่อย"

"ถ้ามันกร่อยก็กินไม่ได้"

(ภาคกลาง อายุ 46-60 ปี)

"น้ำฝนมันเย็น"

(ภาคอีสาน อายุ 35-45 ปี)

2) การเลือกชนิดของน้ำดื่ม

นอกจากเรื่องกลิ่น สี รสชาติ ของน้ำที่เหมาะสมสำหรับใช้ดื่มแล้ว ชาวบ้านยังมีกฎเกณฑ์บางประการในการพิจารณาว่าน้ำชนิดไหนสมควรใช้ดื่ม จากการสนทนากลุ่มกับชาวบ้านรวม 3 กลุ่ม ที่มีอายุแตกต่างกัน พบว่ามีความเห็นค่อนข้างคล้ายคลึงกันในการแยกประเภท หรือการตั้งกฎเกณฑ์ในเรื่องการเลือกชนิดของน้ำดื่ม ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปตามชนิดหรือชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกน้ำประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ก) น้ำบ่อ ชาวบ้าน (ภาคเหนือและภาคใต้) นิยมดื่มน้ำบ่อมากกว่าน้ำจากแหล่งอื่น ๆ เพราะมีความรู้สึกที่น้ำบ่อมีรสชาติดีกว่า ถ้าจะไปดื่มน้ำประเภทอื่น ๆ ก็ไม่รู้สึกว่าอึดหรือชื่นใจเหมือนกับดื่มน้ำบ่อ ชาวบ้านอ้างว่า "มันบ่ขาม" (ไม่เคยชิน) น้ำบ่อมีคุณสมบัติหลายประการที่ชาวบ้านพอใจเช่น มีรสชาติ ไม่เจือจืดเหมือนน้ำฝน มีกลิ่นหอม ดื่มแล้วชื่นใจ หายเหนื่อยและอึดอยู่ท้องดี แตกต่างจากน้ำประเภทอื่น ชาวบ้านให้ความเห็นว่า ดื่มแล้วไม่หายหิว น้ำจากบ่อขุดถ้าจะให้อร่อยมีรสชาติที่ดีขึ้น ชาวบ้านจะเก็บพักไว้ในโถง (โถงดิน) 1-2 วัน น้ำจะเย็นและใสชวนดื่ม น้ำบ่อแต่ละบ้านจะมีรสชาติต่างกัน ชาวบ้านสามารถแยกออกได้ว่าน้ำจากบ่อไหนที่ไม่น่าดื่มหรือจากบ่อไหนที่มีรสชาติดีกว่า เหตุที่น้ำมีรสชาติต่างกันนี้ ชาวบ้านอธิบายว่าคงเป็นเพราะตาน้ำและประเภทของชั้นดินแตกต่างกัน ถ้าเป็นบ่อขุดบริเวณชั้นดินเหนียว น้ำจะเป็นสีแดงขุ่น โดยเฉพาะฤดูแล้งน้ำจะขุ่นแดงมากและน้ำจะมีกลิ่นดิน แต่ถ้าหากเป็นบ่อขุดบริเวณชั้นดินทรายแล้ว น้ำจะใสจืดมีรสชาติดีกว่า

"ถ้าดื่มน้ำใหม่ ๆ บ่ลำจาง (ถ้าดื่มน้ำใหม่ ๆ ไม่อร่อยจืด)"

"โธ่ น้ำ 2 วัน ช้ำล่ำ เย็น ๆ (ถ้าน้ำยังทิ้งเอาไว้ 2 วัน ยิ่งอร่อย)"

"มันหอมบ่ดินก็ถ้าอัน บะดินก็พื๋ก่่อขึ้นมา (สงสัยน้ำบ่อมันจะหอมกลิ่นก้อนอิฐที่ก่่อขึ้นมา)
น้ำฝน เย็น ว่าชื่อ ๑ มันผาด ๑ เค็ม ๑"

(ภาคเหนือ อายุ 35-45)

ข) น้ำฝน ในภาคเหนือและภาคใต้ ชาวบ้านไม่นิยมดื่ม น้ำฝนมากเท่ากับน้ำ
บ่อ แม้ว่าชาวบ้านจะให้ความเห็นว่าน้ำฝนสะอาดกว่าน้ำบ่อ ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับสาเหตุที่
ชาวบ้านไม่นิยมรองน้ำฝนเอาไว้ดื่ม นั้น พอสรุปได้ดังนี้

1) การรองน้ำฝนจากหลังคาบ้านที่มุงด้วยหญ้าคาทำให้ น้ำไม่สะอาด น้ำฝนจะ
ขุ่นและมีฝุ่นเจือปนมากเนื่องจากหลังคาไม่สะอาด ถ้าหากรองไว้ใช้ก็จะต้องกรองเสียก่อนจึงจะใช้
ดื่มได้ (บ้านเขาช้างมูกา บ่กำกั้น)

2) น้ำฝนมีจำนวนน้อย ฝนตกกระยะลั่น ๑ ชาวบ้านไม่มีภาชนะรองไว้ใช้ได้
มาก ๑ ไม่เหมือนน้ำบ่อ บ่อขุดอยู่ใกล้บ้านไม่ต้องกักน้ำไว้ ถ้าหากจะใช้น้ำฝนเอาไว้ดื่มก็จำเป็นต้อง
มีโอ่งไว้ใช้หลาย ๆ ใบ ชาวบ้านให้เหตุผลว่าไม่มีเงินมากพอที่จะซื้อโอ่งเอาไว้หลาย ๆ ใบ
ราคาโอ่งขนาดกลาง ใบละ 200 บาท ถ้าขนาดใหญ่จุน้ำได้ 130-150 ลิตร ราคาประมาณ
500 บาท ปัญหาทุนทรัพย์เพื่อจัดหาโอ่งน้ำไว้เก็บน้ำฝนในบ้าน เป็นปัญหาหลักประการหนึ่ง ที่ทำให้
ชาวบ้านไม่นิยมเก็บน้ำไว้ดื่มตลอดปี ซึ่งก็เป็นปัญหาของชาวชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย เช่น
กัน

อนึ่ง ในหมู่บ้านชาวชนบทภาคเหนือที่ทำการศึกษาค้นคว้านี้ มีบางครอบครัวเหมือนกันที่มี
โอ่งหลายใบเอาไว้เก็บน้ำฝนไว้ดื่มได้ตลอดปี และมีอยู่หนึ่งครอบครัวที่มีฐานะดี สร้างแท้งค์เก็บ
น้ำฝนขนาดใหญ่เอาไว้ใช้ในครัวเรือน จากการบอกเล่าของชาวบ้าน ได้ทราบว่าชาวบ้านไม่นิยม
เก็บน้ำฝนเหมือนเพื่อนบ้าน เพราะได้ทราบว่าเพื่อนบ้านที่เก็บน้ำฝนเอาไว้ใช้นั้นมีปัญหาเวลาต้อง
การใช้น้ำฝนที่เก็บเอาไว้ เพราะมีตัวลูกน้ำเจือปนอยู่ในน้ำมาก ต้องกรองเสียก่อนจึงจะใช้ได้
ชาวบ้านมีความเชื่อว่าลูกน้ำเกิดได้เร็วมากโดยเฉพาะในน้ำฝน ผิดกับน้ำบ่อ ชาวบ้านไม่เคยเห็น

มีลูกน้ำในโถงที่ชำระล้างน้ำ (อาจเป็นเพราะระยะเวลาการพักน้ำสั้นกว่ามาก ไม่ยุ่งยังไม่ทันเจริญเติบโตเป็นลูกน้ำ ชาวบ้านก็เปลี่ยนน้ำ ทำความสะอาดโถงน้ำเสียก่อน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมเก็บน้ำฝนไว้ดื่ม (มันมีตัวใส)

ส่วนชาวบ้านภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมดื่มน้ำฝน เพราะคิดว่าสะอาด

"น้ำฝนมันก็สะอาดนะ เพราะมันมาจากที่สูง"

"มันจืด ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น"

(ภาคกลาง อายุ 35-45 ปี)

และเนื่องจากน้ำประปาของ ต.บางแพ อ.บางแพนี้เป็นน้ำประปาแบบน้ำบาดาลสูบแล้วส่งตามท่อ ชาวบ้านจึงไม่นิยมดื่มน้ำประปา

"น้ำประปาไม่อร่อย มันมีตะกอน เยอะ ถึงดื่มแล้วก็กินไม่อร่อย"

(ภาคกลาง อายุ 46-60 ปี)

แต่ถึงจะนิยมดื่มน้ำฝนอย่างไร ชาวบ้านภาคกลางเท่านั้นที่สามารถเก็บน้ำฝนไว้ดื่มได้ตลอดปี ส่วนชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบกับปัญหาที่กล่าวมาแล้ว คือขาดแคลนภาชนะเก็บน้ำ

3) รสชาติของน้ำฝน และความเคยชินของชาวบ้าน ดังได้กล่าวไว้ข้างแล้ว

เกี่ยวกับความนิยมในเรื่องรสชาติของน้ำดื่ม ชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้พอใจและมีความเคยชินกับน้ำบ่อมากกว่าน้ำฝน ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้ชาวบ้านนิยมดื่มน้ำฝนน้อยกว่าน้ำบ่อ (มันบ่ย่ำ = มันไม่ชิน)

ค. น้ำสาก (สำหรับชาวชนบทในภาคเหนือ หมายถึงน้ำบ่อที่มีลักษณะขุ่นเป็น

ฝ้าสีเหลืองจับอยู่บนผิวหน้าของน้ำ เนื่องจากมีใบไม้ตกลงไปสะสมในบ่อมาก ส่วนใหญ่มีลักษณะดังกล่าวจะ เกิดขึ้นเสมอ เฉพาะบ่อขุดที่อยู่ใกล้รั้วไม้ แคดสองไม่ถึง เมื่อน้ำในบ่อเกิดลักษณะดังกล่าว

ชาวบ้านจะต้องรื้อบ่อ เพื่อทำความสะอาด เพราะชาวบ้านจะไม่เติมน้ำที่มีลักษณะดังกล่าว ถ้าหากไม่รื้อบ่อก็จะไม่ใช้น้ำจากบ่อชุดนั้น

ง. น้ำจาง (สำหรับชาวชนบทในภาคเหนือ) หมายถึงน้ำจากแหล่งอื่น ๆ นอกเหนือจากน้ำบ่อ ชาวบ้านจะไม่นิยมดื่ม เพราะน้ำมีรสชาติต่างจากน้ำบ่อ ชาวบ้านเรียกว่า น้ำจาง คือ น้ำรสจืด กร่อย ไม่อร่อย ถูกปากชาวบ้านเหมือนน้ำบ่อ

จ. น้ำห้วย น้ำช่อง (สำหรับชาวชนบทในภาคเหนือ) หมายถึง น้ำที่ยังอยู่ตามห้วย หนอง ในท้องนาหรือน้ำในแม่น้ำลำคลอง ชาวบ้านภาคเหนือไม่นิยมเติมน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าว โดยเฉพาะน้ำช่อง หรือน้ำคลอง จะไม่ยอมดื่ม เป็นอันตราย อ้างว่าน้ำจากแม่น้ำลำคลองนั้นสกปรกมาก มีจุลจากระบาดสาหัสเจ็บป่วยมาก ชามีซากสัตว์ตายลอยน้ำอยู่เสมอ คนจะไม่ใช้เป็นน้ำดื่มเด็ดขาด (ซึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็พบน้ำคลอง สภาพดังกล่าว แต่ก็ต้องใช้ดื่ม เพราะไม่มีน้ำอื่นให้เลือก) สำหรับน้ำห้วยชาวบ้านก็ไม่นิยมดื่ม แต่ถ้าหากจำเป็นจะต้องดื่มก็จะมีวิธีหาน้ำดื่มที่ตนคิดว่าสะอาดพอดื่มได้ เวลาชาวบ้านออกไปทำไร่ ทำนา หรือออกเดินป่าหาของป่า และน้ำดื่มที่เตรียมไปไม่พอ ชาวบ้านจะพยายามหาที่ขุดบ่อน้ำขนาดเล็กพอเหมาะพอให้น้ำซึมออกมาจากพื้นดินได้ น้ำที่ซึมออกมาในช่วงแรกชาวบ้านจะวกทิ้งไปก่อน แล้วรอให้น้ำซึมออกมาอีกครั้งหนึ่งจึงใช้ดื่มได้ ชาวบ้านให้เหตุผลว่าน้ำที่ขุดให้ซึมออกมาใหม่ ๆ ต้องสะอาดพอสมควรดีกว่าน้ำที่ยังอยู่ตามบ่อหรือปลักเล็ก ๆ เพราะอาจจะมี วัช ควาย เหยียบย่ำลงไปก็ได้ ไม่เหมือนกับปลักที่ขุดใหม่ ๆ แม้ว่าน้ำที่ซึมออกมาอาจจะผ่านไส้เดือน หรือมดคาที่อยู่ใต้ผิวดินมาบ้าง ก็ไม่รังเกียจ เพราะมองไม่เห็นพอจะเติมน้ำได้สนิท

อนึ่ง จากการสนทนากลุ่มกับชาวชนบทภาคเหนือ ทำให้ทราบว่าผู้ขายนิยมกินน้ำห้วยมากกว่าผู้หญิง เพราะไม่ค่อยนิยมเตรียมน้ำดื่มไปเวลาออกไปทำนาทำไร่

" เจ้าว่าหนา เอะ วันนี้อายาก็น้ำแล้วหนา คค ก็ซื้อ น้ำเก่า ๆ ข้าง ๆ
บึง ๆ ค่าเดียว น้ำใหม่ออกมาก็ดกกัน เขาก็กินปะทั้งเขาหัว ก็น้อย ๆ กะ"

(ภาคเหนือ คนแก่ 60)

" เขา ก็ไปคคน้ำบ่อไกล ๆ น้อย เข่าบ่เอา เข่าบ่เอาแล้ว
มั่งนี้" (เราก็ไปขุดหลุมใหม่ หลุมเก่าไม่เอา)

" เออ คล้ายน้ำกรองเหมือนกัน อ้อ ! มันสบู้น เนาะ เขาจะกิน
เผื่อนั้นเนาะ ถ้าน้ำขุ่น ดักน้ำขุ่นข้าง น้ำใสสก็ซิบ (น้ำสลับเข้า
ปากเลย คือลักษณะทำเร็ว ๆ โดยไม่ต้องมอง)

(ภาคเหนือ 35-45)

จ. น้ำกรอง ชาวบ้านไม่นิยมกรองน้ำก่อนใช้ดื่ม โดยให้เหตุผลว่า น้ำที่ตกจาก
บ่อขุดนั้นมีลักษณะใสพอที่จะใช้ดื่มได้ ไม่จำเป็นต้องกรองอีก ยกเว้นกรณีที่น้ำจากบ่อขุดมีลักษณะขุ่น
และมีสีแดงชาวบ้านจะใช้ผ้าขาวกรองน้ำ โดยการเอาผ้าผูกปากโอ่ง หรือภาชนะรองรับน้ำแล้ว
เทน้ำผ่านผ้าขาว กรองเอาเฉพาะฝุ่นสีแดงที่เจือปนอยู่ในน้ำ หลังจากนั้นก็จะพักน้ำเอาไว้ในโอ่ง
จนกว่าน้ำจะตกตะกอนแล้วจึงจะใช้ดื่ม ชาวบ้านรู้จักวิธีการกรองน้ำให้ใสและสะอาด และเห็นด้วยว่า
การกรองน้ำให้สะอาดก่อนดื่มนั้นจะมีผลดีต่อสุขภาพ แต่ในแง่ปฏิบัติชาวบ้านไม่นิยมกรองน้ำไว้ดื่ม
เพราะอ้างว่ากว่าจะได้น้ำกรองต้องใช้เวลาคอยนานไม่ทันใจ และไม่มีเวลากรองน้ำไว้ดื่มเลยจะ
ต้องออกไปทำไร่ ทำนา เวลากลับจากไร่มา เหนื่อยและกระหายน้ำมาก น้ำอะไร ๆ ก็อยาก
ดื่มทั้งนั้น เพราะฉะนั้นน้ำที่เก็บพักไว้ในหม้อดินจนเย็น จึงเหมาะสมและแก้ความกระหายได้ทันใจ

สำหรับหมู่บ้านน้ำจ่า ตำบลท่าชนะ อำเภوتاชนะ สุราษฎร์ธานี มีเจ้าหน้าที่ของรัฐ
แนะนำชาวบ้านให้กรองน้ำใช้ และมีอุปกรณ์เครื่องกรองน้ำ ขายให้ในราคาเครื่องละ 200 บาท
แต่ยังไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านเท่าที่ควร ชาวบ้านคิดว่าราคาเครื่องกรองน้ำแพงเกินไป
ชาวบ้านฐานะไม่ดีคงไม่สามารถซื้อเอาไว้ใช้ในบ้านได้

ข. น้ำดื่ม ชาวบ้านไม่นิยมดื่มน้ำดื่ม โดยให้เหตุผลว่า น้ำดื่มดื่มแล้วไม่หนักท้อง จะดื่มน้ำดื่ม เวลาไม่สบายหรือสำหรับหญิงคลอดบุตรใหม่ ๆ ยังอยู่ไฟและต้องให้นมบุตร เพราะเชื่อว่าจะทำให้ห่มดลูกเข้าอู่เร็ว และไม่ทำให้ทารกท้องเสียเวลาให้นมบุตร

ข. น้ำประปา ในหมู่บ้านน้ำจา ตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปางยังไม่มีน้ำประปาใช้ในหมู่บ้าน จากการสอบถามเกี่ยวกับความต้องการหรือความนิยมของชาวบ้านที่จะมีน้ำประปาไว้ใช้กันนั้นได้รับคำตอบแล้วว่า ไม่นิยมหรือเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีน้ำประปาใช้ ถ้าหากจะมีจริง ๆ ก็คงจะใช้สำหรับเป็นน้ำใช้ ชัก ล้าง เท่านั้น จะไม่ใช่ดื่ม เพราะน้ำจากท่อประปามีกลิ่นเหม็นสนิมเหล็ก

ส่วนในหมู่บ้านท่าราบ ตำบลบางแพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี แม้จะมีน้ำประปาแต่ก็ไม่สะอาดเท่าที่ควร ชาวบ้านเลยไม่นิยมดื่ม แต่หากเป็นน้ำประปาที่ผ่านขั้นตอนการกรองแล้วเหมือนในกรุงเทพฯ ชาวบ้านก็ยังยอมรับ ชาวบ้านอ้างว่า

" เพราะน้ำประปาในกรุงเทพฯ จืด ใสและใส่คลอรีน มาเชื้อโรค จึงกล้าดื่ม"

(ภาคกลาง อายุ 46-60 ปี)

" น้ำประปามัน เค็ม กินเหมือนกับไม่ดื่ม"

" น้ำประปาดื่มแล้วก็กินไม่ได้ คะกอนมันเยอะ พอเย็นแล้ว

คะกอนเยอะ น้ำประปาดื่มกินแล้วกร่อย"

(ภาคกลาง อายุ 35-45 ปี)

" แต่ถ้าไปทุ่ง ไปนา หิวน้ำ ไปเจอน้ำบ่อจืดก็กิน น้ำบ่อจืด ๆ แม้ขุ่นก็กินได้"

" น้ำสะอาดก็คือ น้ำที่ใส ๆ หนะ"

(ภาคกลาง อายุ 46-60 ปี)

ถ้าหากจะ เปรียบเทียบกันระหว่างชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้ ในเรื่องการเลือกน้ำดื่มโดยรวมแล้ว มีความคล้ายคลึงกัน มีความแตกต่างกันในรายละเอียดบ้างเล็กน้อย กล่าวคือ

ชาวบ้านภาคใต้นิยมดื่มน้ำบ่อเช่นกัน เพราะคิดว่าน้ำบ่อมีรสชาติชวนดื่ม ดื่มแล้วอิ่มท้อง แม้ว่าจะมีกลิ่นคาวดินบ้างโดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ซึ่งน้ำจะงวด ชาวบ้านจะพักน้ำเอาไว้ 1-2 วัน ให้น้ำตกตะกอน ถ้าหากน้ำแดงขุ่นมาก ก็จะใช้สารส้มขนาดก้อนพอเหมาะใส่ลงไป ในบ่อน้ำ น้ำก็จะไม่ขุ่นแดงมาก จากนั้นก็จะตักขึ้นมารองด้วยผ้าขาวอีกทีหนึ่ง

ข้อแตกต่างระหว่างชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้ในการเลือกน้ำดื่ม มีข้อสังเกตเล็กน้อย กล่าวคือ ชาวบ้านภาคใต้นิยมดื่มน้ำบ่อและน้ำฝนมากพอ ๆ กัน แต่มีปัญหาที่ไม่สามารถเก็บน้ำฝนเอาไว้ดื่มได้นาน เพราะขาดภาชนะขนาดใหญ่สำหรับเก็บน้ำฝน บางบ้านมีน้ำฝนเอาไว้กินชั่วคราวหนึ่ง พอหน้าฝนหมด ก็ดื่มน้ำบ่อแทน ส่วนน้ำจากแหล่งน้ำอื่น ๆ เช่นน้ำห้วย น้ำคลอง น้ำสระ ก็ไม่นิยมดื่ม เช่นเดียวกับชาวบ้านในภาคเหนือ

ชาวบ้านภาคใต้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเลือกน้ำดื่มไว้ดังนี้

"น้ำฝนก็กิน น้ำบ่อก็กิน น้ำบ่อกินดีกว่า"

น้ำฝนกินแล้วเย็นอกดี แต่ไม่มีเือง เลยไม่มีอะไรใส่น้ำไว้ (รองน้ำไว้)

ชอบนั้นแหละน้ำฝน กินได้ทั้งนั้น ทั้งน้ำบ่อ น้ำฝน แต่น้ำฝนไม่มีเืองรองไว้

(ภาคใต้ อายุ 35-45 ปี)

ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางนั้นมีความนิยม เช่นเดียวกัน คือนิยมดื่มน้ำฝน จะต่างกันตรงที่ชาวชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่สามารถเก็บน้ำฝนไว้ดื่มได้พอเพียงตลอดปีเหมือนชาวชนบทภาคกลาง

3) การเก็บรักษาน้ำดื่ม

ชาวบ้านมีวิธีการเก็บน้ำดื่มแตกต่างกัน ถ้าแยก พิจารณาตามรายการจะพบความแตกต่างดังนี้ (วิเคราะห์จากข้อมูลการสนทนากลุ่ม อาจไม่เป็นตัวแทนของภาค)

ภาคเหนือ

ชาวบ้านน้ำจ๋า ตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง เล่าให้คณะผู้ศึกษาวิจัยทราบถึงวิธีการปฏิบัติของชาวบ้านในเรื่องการเก็บรักษาน้ำดื่มในครัวเรือนดังนี้

ชาวบ้านนิยมเก็บน้ำดื่มแยกจากน้ำใช้เอาไว้ต่างหาก แม้ว่าแหล่งน้ำจะเป็นแหล่งเดียวกัน แต่ชาวบ้านภาคเหนือให้ความสำคัญเกี่ยวกับภาชนะและสถานที่เก็บน้ำดื่มมากกว่าการเก็บรักษาน้ำใช้ ชาวบ้านอธิบายว่าน้ำดื่มต้องสะอาดกว่าน้ำใช้ จากการสนทนากลุ่มทราบว่า ชาวบ้านจะเก็บน้ำดื่มสำหรับผู้ใหญ่เอาไว้ต่างหากจากน้ำดื่มที่จัดเตรียมไว้สำหรับเด็ก ภาชนะสำหรับเก็บน้ำดื่มเป็นหม้อดิน เรียกว่าหม้อกาบ หม้อกาบสำหรับผู้ใหญ่ใช้ดื่มจะเอาไว้วันที่สูง เด็กหยิบไม่ถึง มีฝาปิดหม้อมิดชิด ส่วนหม้อกาบสำหรับเด็กเอาไว้เพื่อให้เด็กสามารถตักน้ำดื่มได้ด้วยตนเอง เหตุผลที่แยกเก็บน้ำเอาไว้คนละแห่งนี้ ชาวบ้านให้เหตุผลว่า น้ำดื่มจะได้สะอาด ถ้าเอาไว้รวมกับเด็กจะไม่ค่อยสะอาด น้ำเหม็นคาว เพราะเวลารับประทานอาหารเสร็จแล้วเด็กไม่ล้างปากก่อนดื่มน้ำ ผู้ใหญ่เกรงว่าข้าวสุก หรือเศษอาหารจะตกลงไปในหม้อกาบ จึงแยกเอาไว้ต่างหากไม่ปะปนกัน สำหรับภาชนะที่ตักน้ำก็แยกจากกัน ชาวบ้านใช้กระบวยน้ำทั้งสองแบบ แบบหนึ่งทำจากกะลามะพร้าว กระบวยอีกแบบหนึ่งเป็นโลหะ กระบวยทั้ง 2 แบบมีด้ามถือ ชาวบ้านทางเหนือไม่นิยมใช้ขันตักน้ำดื่ม โดยมีเหตุผลว่า ถ้าใช้ขันตักน้ำแล้วนิ้วมือจะจุ่มลงไปในน้ำดื่ม ทำให้น้ำไม่สะอาด แต่ถ้าหากใช้กระบวยตักน้ำแล้ว จะสะอาดกว่า เพราะกระบวยตักน้ำมีด้ามถือ กระบวยตักน้ำนี้ชาวบ้านจะมีเอาไว้หลาย ๆ ใบ ดื่มน้ำเสร็จแล้วก็แขวนเอาไว้ใกล้หม้อกาบ ไม่วางไว้บนฝาโอ่ง สำหรับการทำความสะอาดหม้อน้ำและกระบวยน้ำนั้น ชาวบ้านจะทำความสะอาดบ่อย ๆ 2-3 วัน ก็จะล้างขัดตะกอนที่จับอยู่ข้าง ๆ ภาชนะ ถ้ามีตะกอนจับมากก็จะล้างวันเว้นวัน หม้อกาบที่ใช้น้ำจ๋าไว้ดื่มจะล้างทุกครั้งที่ตักน้ำมาสำหรับ

สำหรับน้ำไขก็จะมีจัดเก็บไว้ในโถงเฉพาะ เป็นน้ำอาบหรือน้ำไข น้ำสำหรับล้างเท้าก็มีที่เก็บไว้ต่างหาก ไม่ปะปนกัน

"น้ำอาบก็มีหม้อคนเดียว น้ำดื่มเขาใช้เหยาะ ทากับข้าวก็มีคนเดียวกัน

น้ำกินแห้งดี น้ำล้างดิน ก็มีแห้งดี"

"น้ำกินมันต้องสะอาด น้ำอาบจะเอามาเหยาะหยังมันก็ปกติ

เพราะว่ามันเป็นน้ำอาบ"

(ภาคเหนือ คนอายุ 60)

"น้ำกินเอามาค้างคืน ค้างคืนได้ 2-3 วัน เขาถ่อยล้างหม้อ 2 วัน

เขาก็ล้างคร้วเปลี่ยนคร้ว"

(ภาคเหนือ คนอายุ 35-45)

"แล้วเอาหม้อดินใส่ น้ำกิน ใส้ ก็นั่นเหมือนจะตาย บ่ต้องมีตุ๋นเย็นเลอะ"

"หม้อดินบ้านเขา จะกินใส่หม้อดิน เอาหม้อโถงมังกรจะบ่กิน

ใส้ ไปใส่จ่างเจ๊อะเลอะ"

(ภาคเหนือ คนอายุ 35-45)

ชาวบ้านภาคเหนือ เน้นความสะอาด เรื่องน้ำดื่มและภาชนะเป็นพิเศษ ดังจะเห็นตัวอย่างจากการสนทนาดังนี้

"ถ้าเป็นบ้านวย เขาก็หมั่นล้างหมั่นขัด"

"ละอ่อนเอาไว้คนเดียวมัน แบ่งไว้ซื้อเขาแหม่ดี แบ่งซื้อเขาแหม่มหม้อปิดฝา เหมือนกัน

ละอ่อนปากหมั่น กู้เตียน้ำหมั่นควว)

ปัจจุบันนี้เครื่องใช้ที่ทำจากโลหะ (อลูมิเนียม) ได้รับความนิยมมากขึ้น ชาวบ้านภาคเหนือ เปลี่ยนมาใช้กระบวยอลูมิเนียมกันมากขึ้น เพราะรักษาง่าย ทำความสะอาดสะดวก ไม่ต้องระมัดระวังกลัวว่าจะหล่นแตก

"บ้านเจ้า ชักจ๋อได้ เคี้ยวก็เป๊ะ (แตก) ปูนเนาะบ่มี (ไม่เหลือ)
อ๋อ (ยาย) ชื้อ 3 แก่น ห้อยจะขึ้น กูเดียวจะกาไว้ด่อนย่อนไปแล้ว
(กะว่าจะถือติดแตกไปเลย) แบบนี้ (กระบวยอลูมิเนียม) ตกมา
เลยบ่จ๋อแตก บะบ๋วม (ตกไม่แตก ได้แต่บวบ)"

ภาคกลาง

ชาวบ้านท่าราบ ตำบลบางแพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี เล่าว่า ชาวบ้านเก็บน้ำดื่มไว้ในโถง ซึ่งแต่ละบ้านจะมีโถงตั้งแต่ 3 ใบขึ้นไป โดยการแยกเก็บน้ำดื่มไว้คนละโถงกับน้ำใช้ และน้ำดื่มนั้นก็นิยมรองน้ำฝนไว้ดื่ม โดยการกรองผ้าขาวบาง แล้วใส่โถง ปิดปากโถงด้วยฝาพลาสติก เอาเชือกมัด แล้วปิดฝ่อีกชั้นหนึ่ง ก่อนที่จะรองน้ำฝนแต่ละครั้งจะต้องรอให้ฝนตกหนัก ๆ สัก 2-3 ครั้งก่อน และถ้าน้ำฝนไม่พอกินตลอดปีก็จะหาทางซื้อโถงเพิ่ม ถ้าน้ำฝนที่เก็บไว้ไม่พอใช้ ก็ขอแบ่งปันจากเพื่อนบ้าน

"ถ้าไม่พอกก็ซื้อโถงเพิ่ม"

"รองใส่โถงไว้ หออะไรปิดให้มิดชิดก็เป็นอันว่าใช้ได้แล้ว"

"แยกน้ำดื่ม น้ำใช้ไว้คนละโถงกัน"

(ภาคกลาง อายุ 46-60 ปี)

สำหรับภาชนะที่ใช้ดื่มน้ำนิยมนำขันอะลูมิเนียม บางบ้านก็ใช้แก้วน้ำแล้วก็มี การล้างทำความสะอาดกันบ่อย ๆ เหมือนกัน แต่ไม่ทุกวัน ส่วนใหญ่จะล้าง เพราะมีกลิ่นเหม็นจากขันหรือขันมีคราบเลอะเทอะ และเวลาดื่มน้ำก็ใช้ตักจากโถงขึ้นดื่ม ถ้าดื่มเหลือก็เททิ้ง ส่วนขันดื่มน้ำนี้ถ้าคนในบ้านเดียวกันก็ใช้ใบเดียวกัน แต่ถ้าเป็นคนนอกก็ให้แยกใช้ต่างหาก

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชาวบ้านหมู่บ้านวังรางใหญ่ ตำบลมะเกลือเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เล่าว่า ไม่ค่อยมีโองัง จะมีโองังใหญ่ที่ทางโรงพยาบาลมาสร้างให้ (โองัง 80 ปี ชาวบ้านต้องเสียเงินซื้อเอง) ซึ่งจะมีบ้านละ 1-2 โองัง แต่ก็มีไม่กี่บ้าน ส่วนพวกโองังมังกรก็มีบ้าง แต่บ้านละใบ 2 ใบ และที่มีส่วนใหญ่คือโองังใบไม้โตนัก จึงใช้สำน้ำไว้ดื่มได้ไม่นาน การเก็บน้ำดื่ม น้ำใช้ ไม่แตกต่างกัน คือถ้ามีโองังเก็บน้ำฝนก็จะรองน้ำฝนไว้ดื่มพอน้ำฝนหมดก็จะไปตักน้ำจากห้วย คลอง มาใส่โองัง ใส่น้ำไว้ดื่ม หุงข้าว ฯลฯ ต่อไป ส่วนการใช้น้ำอาบ ชักล้างก็จะไปใช้ที่ห้วย คลองเลย

"3 หาบนี้ก็ได้กินอยู่ 2-3 วัน แล้วก็ถ่ายโองัง ล้าง ๆ อีก แห้งก็ตักน้ำใส่คือเก่า"

"ถ้าคนน้อยก็กินได้หลายวัน"

"บ้านฉันตักทุกวัน มันจะตกตะกอนหรือไม่ตกก็กินไปเลยนั่นแหละ"

(อีสาน อายุ 35-45 ปี)

ส่วนภาชนะที่ใช้ตักน้ำดื่ม น้ำใช้ ก็ใช้ปนกัน คือขันน้ำดื่ม น้ำใช้ก็ใช้ใบเดียวกัน

ภาคใต้

ชาวบ้านบ้านนาใน ตำบลท่าชนะ อำเภوتاชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เล่าว่า ชาวบ้านจะเก็บน้ำดื่มและน้ำใช้เอาไว้ในโองังเดียวกัน ยกเว้นน้ำฝนถ้าหากมีโองังเก็บจะเก็บไว้ต่างหาก ภาชนะที่ใช้รองน้ำดื่ม น้ำใช้มีขนาดความจุไม่เกิน 10 ปี๊บ บางครัวเรือนใช้หมกภายในหนึ่งวัน ชาวบ้านนิยมตักน้ำจากบ่อขุดมาใช้ทุกวันหรือวันเว้นวัน ถ้าน้ำในบ่อขุดมากน้ำจะขุ่น ชาวบ้านจะรีบตักเอาไว้แต่เช้าตรู่ แล้วพักไว้ให้น้ำตกตะกอนจึงจะใช้ ชาวบ้านแถบภาคใต้ไม่นิยมแยกเก็บน้ำดื่ม น้ำใช้เอาไว้ต่างหาก ถ้าจะแยกก็คงเป็นเฉพาะน้ำใช้ล้างถ้วยชาม ตักแบ่งออกมาจากโองังใหญ่ แล้วแบ่งใส่กะละมัง หรือกระป๋องน้ำเอาไว้ ส่วนน้ำดื่ม น้ำสำหรับหุงต้มอาหารก็จะใช้รวมกันในโองังเดียวกัน

"ทำแบบนี้ทุกบ้านเลยหรือ ไม่มีใครแยกไว้ว่า โถ่งนี้ไว้กิน โถ่งนี้ไว้ใช้" (คำถาม)

"ไม่มี"

"ไม่มี ชี้เกียจตักมาไว้หลายที่ เพราะรึริง (เกะกะ)"

"กินใช้รวมกันเลย"

บางทีล้างถ้วยช้อนน้ำในปิป แต่น้ำกิน กินในโถ่ง"

สำหรับภาชนะที่ใช้ตักน้ำชาวบ้านภาคใต้ นิยมใช้ขันลงหิน (ขันทองเหลือง) หรือขันอลูมิเนียม (ชาวบ้านเรียกขันขาว) สมาชิกในครัวเรือนใช้ขันร่วมกัน ขันสำหรับตักน้ำจะคว่ำไว้บนฝาโถ่ง ใครต้องการตักน้ำก็ตักตักเอาจากในโถ่ง ตักไม่หมดก็วางทิ้งไว้ คนมาทีหลังก็ตักต่อหรือบางครั้งถ้าตักไม่หมดก็จะเทใส่ไว้ในอ่างสำหรับล้างชาม

สำหรับการทำความสะอาดภาชนะสำหรับตักน้ำดื่ม ต้องขัดล้างบ่อย ๆ เพราะมีตะกอนสีแดงจับข้างขันเร็วมาก บางครั้งก็ล้างทุกวัน ถ้าน้ำมีฝุ่นเจือปนน้อย 2-3 วันจึงจะทำความสะอาด ส่วนโถ่งน้ำจะทำความสะอาดทุกครั้งที่เปลี่ยนน้ำ เพราะก้นโถ่งจะมีฝุ่นตะกอนเห็นได้ชัดเจน เวลาจะตักน้ำมาใส่หมกก็ต้องเทน้ำออกทั้งจนหมด ชาวบ้านจะต้องตักน้ำมาใช้ทุกวัน บางบ้านก็ตักเข้าเย็น เพราะโถ่งมีขนาดเล็กจนน้ำได้ไม่พอใช้ในครัวเรือน

4) การรักษาความสะอาดแหล่งน้ำดื่ม

ภาคเหนือ

ชาวบ้านมีวิธีทำความสะอาดบ่อน้ำ ซึ่งนิยมทำกันปีละครั้ง เรียกว่าการรื้อบ่อ วัตถุประสงค์ของการรื้อบ่อ ก็คือต้องการเอาสิ่งสกปรก เศษผง เศษใบไม้ หรือตะกอนก้นบ่อทิ้งน้ำจะได้ใสสะอาด วิธีการรื้อบ่อที่ชาวบ้านกระทำมีกรรมวิธีดังนี้

ชาวบ้านนิยมทำความสะอาดบ่อน้ำหลังจากเทศกาลสงกรานต์ไปแล้ว เพราะในช่วงเวลานี้จะเป็นฤดูแล้ง น้ำในบ่อหมดมากแล้ว สะดวกในการรื้อบ่อ ไม่ต้องเสียเวลาดักน้ำออกมาจากบ่อ วิธีการรื้อบ่อนั้น ชาวบ้านจะช่วยกันดักน้ำในบ่อออกจนหมด แล้วให้คนลงไปเก็บกวาดเศษใบไม้ เศษผงกันบ่อ ออกให้หมด หลังจากนั้นก็จะขุดบ่อให้ลึกลงไปอีกเล็กน้อย แล้วปล่อยให้น้ำใหม่ซึมออกมาสักครึ่งถึงดักน้ำที่ซึมออกมาใหม่ทิ้งเสีย เมื่อทำความสะอาดกันบ่อ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มทำความสะอาดรอบปล่องบ่อโดยใช้แรงไม้หรือกาบมะพร้าวขูดตะกอนหรือคราบตะไคร่น้ำที่จับอยู่รอบ ๆ ปล่องบ่อออกจนหมดเป็นอันว่าเสร็จกระบวนการรื้อบ่อ ปล่อยให้น้ำซึมออกมาวันรุ่งขึ้นก็สามารถใช้น้ำในบ่อได้ น้ำจะมีลักษณะใสสะอาดน่าใช้ การรื้อบ่อน้ำจะทำทุกปี เพราะจะทำให้น้ำในบ่อสะอาด นอกจากจะใช้คนช่วยกันดักน้ำออกให้หมดบ่อแล้ว บางครัวเรือนก็ใช้เครื่องสูบน้ำออก ไม่ต้องเสียเวลามาก โดยเสียค่าบริการครั้งละ 30-40 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ค้างบ่ออยู่ ชาวบ้านในภาคเหนือยังนิยมขอแรงกันมาช่วยรื้อบ่อ หรือบางบ้านก็ลงแขกกันตามจำนวนบ้านที่ใช้น้ำจากบ่อเดียวกัน

" เวลาหน้าแล้ง เป็นก็สูบออก ขว้างเหียะ
แล้วก็ล้างน้ำบ่อ ล้างขี้เหอะ
ปีหนึ่งก็เหียะ ช่วงเดือนมีนา เดือนเจ็ดเหนือ
..... แม่แล้วจ้า กำมันแห้ง
ก็เริ่มซื้อ ขว้างละเนาะ ตักออกขี้ไป
..... มันเป็นขี้ไป สายน้ำมันบ่แห้ง
อ้อละอ่อนลงไป แล้วหลาย ๆ คนจ้วยกัวสาว"
..... " ใจสูบก็ได้ คนลงก็ได้
ใจสูบมันใกล้จะแห้ง เหลือเล็กน้อย
เอากะโหลง คนลง ชะตามฮิม ๆ บ่อ

เอาน้ำล้าง ตักใส่ครุ เอาเป็นขี้น
ขี้นดินกะ ตีมันมีบหิน กอบเอาใส่ครุ
เอาขึ้นมา"

....." ถ้าย่ำล้างก็สาปดี สาบต้ม สาบใบไม้"

ภาคกลาง

แหล่งน้ำดื่มคือน้ำฝน การทำความสะอาดแหล่งน้ำดื่มโดยตรงไม่มี จะมีก็แต่ขั้นตอน
การรองน้ำฝนว่า ชาวบ้านจะปล่อยให้ฝนที่ตกหนัก ๆ ชะล้างหลังคาให้สะอาด หรือปล่อยให้ฝนตก
ผ่านไป 3-4 ครั้งก่อน สังเกตว่าน้ำเริ่มใสสะอาด จึงเริ่มรองน้ำฝนไว้ดื่ม ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้
โถงรองน้ำฝน ซึ่งก็นิยมใช้โถงมังกร

"โถงซีเมนต์นะใส่น้ำแล้ว น้ำมันกร่อย"

"โถงปูน น้ำก็เหม็น ๆ"

"โถงมังกรดีที่สุด น้ำจืดดี"

(ภาคกลาง 46-60 ปี)

โถงที่จะใส่น้ำก็จะล้างปีละครั้งคือตอนหน้าฝน พอฝนตกมาก ๆ แล้วก็บอกว่าโถงล้าง
การล้างก็มีหลายแบบ บางคนก็ใช้ผ้าขี้ริ้วน้ำขึ้นมาจนแห้ง บางคนก็ใช้แปรงถูให้สะอาด บางคนถ้า
โถงใหญ่มาก ก็ลงไปล้าง เช็ดในโถงเองเลย บางบ้านล้างแล้วยังคว้าตากแดดไว้ก่อน รอน้ำฝน
ครั้งต่อไปด้วย แต่ไม่มีบ้านใดใช้ผงซักฟอกในการล้างโถงเลย และจะมีน้อยบ้านที่ใช้การรองน้ำฝน
เติมไปในโถงโดยไม่ได้ล้างโถง

แต่ถ้ารองน้ำฝนแล้วผดหรือแมลงลงไป ถ้าอยู่ในช่วงหน้าฝนก็เททิ้ง รองใหม่ แต่ถ้า
เลยหน้าฝนไป บางบ้านก็ช้อนทิ้งแล้วกรองใหม่ บางบ้านก็เททิ้งไปเลย แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยมีผด

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เนื่องจากแหล่งน้ำส่วนใหญ่ใช้น้ำจากห้วย คลอง ฝาย เป็นแหล่งน้ำดื่มตามธรรมชาติ ที่มีคนไปใช้อาบ ชักล้าง บางทีก็มีวัว ควายลงกินน้ำ ทำให้แหล่งน้ำเหล่านั้นไม่ได้สะอาดเลย แต่อย่างไรก็ยังคงใช้น้ำนั้นอยู่ ไม่ได้มีการบุคลอกห้วย คลอง จะมีการทำความสะอาดแหล่งน้ำนี้ ตามธรรมชาติอยู่แล้ว คือตอนฤดูฝน เมื่อฝนตกมากน้ำก็จะระบาย พัดพาสิ่งต่าง ๆ ผ่านไป ก็จะได้ น้ำที่ใส และสะอาดขึ้นกว่าตอนก่อนฤดูฝน แต่ก็มีบางปีที่ฝนแล้ง ชาวบ้านยิ่งเดือดร้อนมาก

"ปีกลายนี้ น้ำมันไม่ไหล ไม่ถ่าย (ระบาย) เนาะ กินแล้วมันเหนียว"

"น้ำอาบก็ไป กินก็กินไป สกปรกหลาย อาบแล้วยังคันตัว"

"น้ำกินอยู่นั้น ใช้อีกอยู่นั้นเลย ทุก ๆ อย่างที่เดียวกัน"

"น้ำนี้ ควาย มันก็ลง ควายวัวลงทางนี้ คนก็ไปลงทางนั้น"

(อิสาน อายุ 35-45 ปี)

น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติไม่สามารถจะทำให้สะอาดได้มากเท่าที่ควร ขึ้นตอนที่จะกระทำ ได้ คือ เลือกตักจากห้วยหรือคลองที่เป็นบริเวณต้นน้ำ โดยการตักน้ำไปใส่ไว้ในโถ่ง การทำความสะอาดโถ่งน้ำนั้น บางบ้านก็ล้างบ่อย

"โถ่งนี้ ล้างใช้มีอยู่ที่นี่แหละครับ"

"ผมใช้แปรงขัดถู ให้สะอาด"

"ปทุมแปรงนี้ ก็ใช้ปทุมมะพร้าวที่นี่แหละครับ ลงล้างจวด ๆ พอมันไม่มีขี้ผง

แล้วก็เทน้ำลงใส่อีก"

บางบ้านก็ไม่ค่อยได้ล้าง เพราะต้องรีบออกไปทำงานหาเงิน และเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีโถ่ง

ใบเล็ก ๆ หรือใบ พอน้ำหมดก็ตัดใส่ใหม่เลย ส่วนมากไม่ล้าง มีแต่ตัดมาเพิ่มแล้วก็แล้วกัน
โองใหญ่หน่อยก็ไม่ค่อยได้ล้าง เพราะ

"แบบมันไม่ทันแห้งหลายคะ พอเห็นว่ามันค่อนข้างเปียกก็เอาน้ำมาเพิ่มอีก

โดยมากก็เทลงไปเลยแหละ บ่อยมีคนล้างดอก"

"ส่วนมากไม่ล้างดอก ไม่ล้าง มีแต่ตัดมาเพิ่มเพิ่มแล้วก็แล้วกัน"

(อิสาน อายุ 46-60 ปี)

ภาคใต้

สำหรับชาวบ้านภาคใต้มีวิธีปฏิบัติ เกี่ยวกับการทำความสะอาด บ่อน้ำเหมือนกับชาวบ้าน
ภาคเหนือ กล่าวคือในรอบหนึ่งปี จะต้องทำความสะอาดบ่อน้ำ หนึ่งครั้ง วิธีการทำความสะอาดก็
เหมือนกับที่ชาวบ้านภาคเหนือปฏิบัติกัน

ชาวบ้านบอกเล่าว่า บ่อน้ำนี้จำเป็นต้องทำความสะอาดทุกปี เพราะมีเขื่อนนั้นน้ำจะไม่
ใสสะอาด พอสังเกตเห็นว่าน้ำเริ่มมีฝ้าสีเหลืองจับส่วนบนของผิวน้ำ แสดงว่าถึงเวลาที่จะต้องทำ
ความสะอาดบ่อน้ำแล้ว ระยะเวลาที่นิยมลอกหรือบ่อน้ำ ได้แก่ช่วงหน้าแล้ง ฝนไม่ตกน้ำในบ่องวด
มาก จะทำให้การตักน้ำออกจากบ่อสะดวกไม่ต้องเปลืองแรงงานมาก

วิธีการทำความสะอาดก็ไม่มียะไรซับซ้อน เพียงแต่ตักน้ำออกจากบ่อให้แห้ง แล้วใช้คน
ลงไปเก็บเศษใบไม้ ผุ่นผงที่เป็นโคลนตมอยู่ก้นบ่อออกให้หมด แล้วทำความสะอาดข้าง ๆ บ่อที่มี
รอยคล้ายสนิมจับอยู่รอบๆให้หมด เมื่อน้ำซึมออกมาพอสมควรก็สามารถใช้ดื่มได้ ระยะแรกอาจมีกลิ่น
โคลนอยู่บ้าง แล้วจะค่อย ๆ จางลงไปเรื่อย ๆ จนเป็นปกติ

5) การทำให้น้ำสะอาดก่อนดื่ม

วิธีทำให้น้ำสะอาดก่อนดื่มนั้นมีด้วยกันหลายวิธี งานที่จะกล่าวถึงเฉพาะวิธีที่ชาวบ้านสามารถทำได้เองและสามารถทำให้น้ำมีความสะอาดปราศจากเชื้อโรคได้พอสมควรวิธีดังกล่าวคือการต้ม การกรอง และการทำให้น้ำใสด้วยการใช้สารเคมีประจำบ้าน (สารส้ม) เหตุผลที่ระบุวิธีทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่มเพียง 3 วิธีดังกล่าว สันนิษฐานว่าวิธีดังกล่าวเป็นวิธีง่าย ๆ และพื้นฐานเหมาะสมกับชาวบ้าน และเป็นวิธีที่ชาวบ้านควรจะรู้ ส่วนการปฏิบัติเป็นอีกส่วนหนึ่งที่จะนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจถึงพฤติกรรม การปฏิบัติ และข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการถือปฏิบัติของชาวบ้านในเรื่องการทำน้ำดื่มปลอดภัยก่อนดื่ม

1) การปฏิบัติโดยทั่ว ๆ ไป ของชาวบ้านเกี่ยวกับการทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่ม
พอสรุปได้ดังนี้

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าน้ำใส และไม่มียุงยักคือน้ำที่สะอาดใช้ได้โดยไม่ต้องกรองหรือต้ม หรือทำให้น้ำขึ้นกว่าเดิม โดยการแกว่งสารส้ม สิ่งที่ชาวบ้านปฏิบัติกันคือการตักน้ำจากบ่อขุดหรือห้วย คลอง มาพักไว้ในโถงภายในบ้าน เมื่อน้ำตกตะกอนแล้วจึงใช้ดื่ม ซึ่งไม่มีความแตกต่างกันในด้านปฏิบัติโดยทั่ว ๆ ไปในทั้ง 4 ภาค

2) การปฏิบัติเฉพาะวิธี โดยการต้ม กรอง และแกว่งสารส้ม พบว่าชาวบ้านไม่นิยมปฏิบัติด้วยวิธีดังกล่าว มีเพียงส่วนน้อยที่กรองน้ำใช้ สำหรับการต้มน้ำไว้ดื่ม ยังเป็นสิ่งเป็นไปได้ยาก เพราะมีอุปสรรคทั้งในแง่ความสิ้นเปลือง ชาวบ้านไม่มีเวลาและชาวบ้านไม่นิยมรสชาติของน้ำต้ม ส่วนการทำให้น้ำใสขึ้นกว่าปกติโดยการใช้สารส้ม ก็ไม่ได้รับความนิยมจากชาวบ้าน ชาวบ้านให้เหตุผลว่าน้ำที่ใช้ดื่มอยู่ปัจจุบันนี้มีความใสเป็นที่พอใจแล้ว ซึ่งความจริงลักษณะที่มองด้วยตาเปล่าก็สามารถสังเกตเห็นได้ว่า น้ำที่ชาวบ้านใช้ดื่มมีสีขุ่นมัว และมีฝุ่นแขวนลอยอยู่ถ้าหาก

จะใช้สารส้มกวนน้ำเพียงเล็กน้อย จะช่วยให้ตะกอนดังกล่าวลดยกลงไปได้ แต่ชาวบ้านก็ไม่นิยม

ชาวบ้านภาคกลางส่วนใหญ่คั้นน้ำฝน จึงไม่นิยมต้มหรือทำอะไรก่อน อย่างดีก็ใช้ผ้าขาวบางกรองก่อนจะรองใส่โอ่ง หลังจากนั้นก็ดื่มเลย

"ขี้เกียจต้มหนะ"

"ต้มเฉพาะเด็กอ่อน ๆ หรือเล็กมาก ๆ และคนไม่สบายเท่านั้น"

"แต่ถ้าน้ำประปา ก็จะต้มก่อนกิน"

"เรามีน้ำฝนแล้ว ไม่จำเป็นต้องทำให้มันเสียเงินหรอก"

"ทำให้มันเรื่องมาก เปล่า เปล่า"

"ส่วนน้ำประปาที่มันมีตะกอน ถึงกรองมันก็ไม่สะอาดหรอก"

"เอาไปต้มก็ไม่สะอาด"

"พอเอาไปต้ม จะมีตะกอน ลอยเป็นฝ้า ๆ เลย"

(ภาคกลาง 46-60 ปี)

จึงเป็นอันว่าชาวบ้านนิยมคั้นน้ำฝน และดื่มโดยไม่ผ่านกระบวนการใด ๆ ก่อนเลย

"น้ำฝนทำไมไม่ต้มก่อนดื่มล่ะ" (คำถาม)

"รสชาติดีแล้ว ขี้ผงอะไรก็ไม่มี มันสะอาดอยู่แล้ว"

"น้ำที่ให้เด็กกินก็น้ำฝนนี่แหละ เหมือนกัน"

"แต่ถ้าเด็ก (เด็กเล็ก) กินนมชง เราก็ต้องต้มน้ำชงนม"

(ภาคกลาง 35-45 ปี)

"ก็มันกลั่นมาแล้ว"

"แล้วไม่มีตะกอนด้วย"

(ภาคกลาง 20-34 ปี)

ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถ้าเป็นน้ำฝนส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้ดื่มเลย โดยไม่ได้คำนึงว่าน้ำฝนจะอยู่ในภาชนะใด หรือกลายเป็นสีอะไรไปแล้ว ส่วนน้ำจากห้วย คลอง บึง นาน ๆ ถึงจะกรองสักทีต้องในโอกาสพิเศษ (น้ำขุ่นมาก) หรือหากจะมีการดื่มก็เป็นครั้งคราวหรือกรณีที่ดื่มให้คนเจ็บป่วยดื่ม แม้กระทั่งเด็กเล็ก ๆ ชาวบ้านก็ไม่ได้แยกว่าจะต้องใช้ น้ำดื่มที่ต่างไปจากผู้ใหญ่จึงปรากฏว่ามี เด็กท้องร่วงอยู่เสมอ ๆ

"เด็ก 8 เดือน 9 เดือนนี้ได้ดื่มแน่นอนแหละ น้ำมันขุ่น บกัลวกิน
มันขุ่นกลัวมันเจ็บท้องก็เลยพากันดื่มกินเนี่ยะ แต่ว่า บ่แม่น
เป็นประจำดอกคะ ดื่มชั่วคราว 5 วัน 10 วัน ดื่มทีนึง"

(ภาคอีสาน อายุ 35-45 ปี)

"ถ้ากรองน้ำ เอาผ้าขาวม้าใหม่ ๆ มากกรอง"
"ไม่กรองดอก น้ำมันใสแล้ว"
"มันชินว่าจั้น เกอะ คิดว่ามันไม่เห็นทันหูทันตา คิดว่ามันไม่มี
อะไรเกิดขึ้น ก็เลยกินลงไปเลย"
"อย่างเด็กแดง ๆ 4-5 เดือนนี้ น้ำต้องดื่มก่อนไหม" (คำถาม)
"ไม่ดื่มหรอก จิบกรอกปากเลย"

(ภาคอีสาน อายุ 46-60 ปี)

และมีบางบ้านที่เตรียมน้ำให้ลูกไปดื่มที่โรงเรียน แต่ก็ เป็นน้ำปกติที่เขาใช้ดื่มที่บ้าน ไม่ได้มีการผ่านกรรมวิธีพิเศษใด ๆ ทั้งสิ้น เหตุที่เตรียมน้ำให้ไปกินที่โรงเรียน ก็เพราะว่ากลัวว่าทางโรงเรียนจะไม่มีน้ำให้กิน ไม่ใช่ว่ากลัวว่าน้ำจะไม่สะอาดแต่อย่างใด

"คิดว่าการทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่ม เช่น ด้ม กลั่น กรองนี่ดี"

แต่ก็ทำไม่ได้ทุกวันครับ เวลาทำได้ก็ทำ เวลาทำไม่ได้ก็แล้ว ะ

ไปเถอะ ช่างหัวมัน เพราะต้องทำงาน มันไม่มีเวลาว่าง"

"คนอื่น เขากินได้ ไม่เห็นเป็นอะไร เราก็กินได้คือกัน"

(อีสาน อายุ 46-60 ปี)

6) ความรู้ ทักษะต่อคุณโทษของการเลือกน้ำดื่ม

จากการสนทนากับชาวบ้าน เกี่ยวกับความรู้ ทักษะของชาวบ้านว่ามีความคิดเห็นอย่างไรต่อความรู้ หรือความเชื่อที่ว่า การเจ็บป่วยบางอย่างอาจมีสาเหตุมาจากการดื่มน้ำ เกี่ยวกับเรื่องนี้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นไว้หลายแง่มุม ที่แสดงถึงความรู้ ทักษะต่อการบริโภคน้ำ ตลอดจนคุณโทษของน้ำโดยเล่าจากประสบการณ์ชีวิตประจำวันของชาวบ้านเอง

ความคิดเห็นโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ชาวบ้านไม่คิดว่า โรคภัยไข้เจ็บบางอย่างมีสาเหตุมาจากน้ำดื่ม ตัวอย่างเช่น อาการท้องร่วง หรือสาเหตุของการเป็นนี้้ว ชาวบ้านให้ความเห็นว่า อาการท้องร่วง หรือการปวดท้องปัสสาวะไม่ออกหรืออาการ เป็นนี้้ว คงไม่ได้เกิดจากสาเหตุของการดื่มน้ำบ่อ หรือน้ำที่ไม่ได้กรองให้ใสเสียก่อน

เมื่อสอบถามชาวบ้านว่า ในหมู่บ้านมีเพื่อนบ้านหรือเด็กเล็ก ๆ มีอาการท้องร่วง ท้องเดินกันบ่อย ๆ หรือไม่ และคิดว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ได้รับการบอกเล่าว่าอาการท้องร่วง ท้องเสีย เป็นการเจ็บป่วยธรรมดาที่มีอยู่เสมอ และไม่ใช่มิมีสาเหตุมาจากน้ำดื่มแน่นอน จะเป็นไปได้บ้างในบางกรณีที่ไม่ดื่มน้ำผิดไปจากปกติที่เคยดื่ม เช่น ออกไปกลางไร่ กลางนา อากาศร้อนจัด ระบายน้ำมาก และดื่มน้ำจากบ่อ หรือน้ำที่ยังอยู่ตามท้องนา ก็อาจจะทำให้เกิดอาการท้องร่วง ท้องเดินได้ แต่ไม่คิดว่า เกิดเพราะดื่มน้ำบ่อ เพราะใช้ดื่มกันเป็นประจำ

อนึ่ง มีข้อสังเกตที่น่าสนใจจากการสนทนากับชาวบ้านภาคใต้ได้รับการบอกเล่าว่า ชาวบ้านมักจะมีอาการปวดท้องบ่อย ๆ เวลาปัสสาวะ เจ็บบริเวณท้องน้อย และปัสสาวะไม่ค่อยสะดวก มีเพื่อนบ้านหลายคนที่มีอาการดังกล่าว ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย อาการปวดท้องดังกล่าวจะเป็นอยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็หายไปเอง ไม่ต้องรักษาหรือกินยา ชาวบ้านก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะอะไรและเกิดจากสาเหตุอะไร ถ้าหากพิจารณาจากคำบอกเล่าของชาวบ้านก็น่าจะวินิจฉัยได้ว่า อาจเป็นอาการระยะเริ่มต้นของโรคนี้ เพราะผู้ป่วยมีอาการ ขัดเบา และจะหายไปเอง บางคนมีอาการดังกล่าวเกิดขึ้นกับตนเองหลายครั้งแล้ว แต่ก็ไม่ได้รักษาเพราะคิดว่าเป็นเองแล้วก็หายเองได้

เกี่ยวกับความรู้หรือทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อคุณพิษของน้ำดื่ม พอสรุปได้ดังนี้

ภาคเหนือ

ชาวบ้านน้ำจ่า จังหวัดลำปาง แสดงความคิดเห็นว่า การดื่มน้ำบ่อยไม่ใช่สาเหตุของการท้องร่วง หรือปวดท้องเพราะเป็นน้ำ อาการท้องร่วงนั้นเชื่อว่าเป็นเพราะกินอาหารแสลงมากกว่า เช่น กินไม้ส้ม (หน่อไม้ดอง) หรือกินอาหารรสเผ็ดจัด หรือบางคนเก็บเห็ดมากินอาจผิดสำแดง ทำให้มีอาการลงท้องได้ แต่ไม่คิดหรือไม่เชื่อว่ามีสาเหตุมาจากน้ำดื่ม สำหรับอาการปวดท้องขัดเบานั้นคนสูงอายุให้ความเห็นว่า คนมีอาการดังกล่าวคงเป็นเพราะกินอาหารไม่ระวัง อาหารมีดิน มีทรายปนอยู่ ไม่ล้างให้สะอาดเสียก่อน กินเข้าไป ดินทรายเหล่านั้นก็ไปสะสมอยู่ในท้องทำให้เกิดก้อนนิ่วในท้อง อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังไม่แน่ใจเสียทีเดียวว่า น้ำดื่มที่ตนดื่มอยู่ทุกวันจะไม่ทำให้เกิดโรคนี้ บางคนแสดงความคิดเห็นว่า น้ำที่ดื่มอยู่เป็นประจำอาจทำให้เกิดโรคนี้ก็ได้ เพราะสังเกตดูน้ำเวลาดื่มจะเห็นฝุ่นผงเจือปนอยู่ น้ำก็ไม่ใสเสียทีเดียวยังมีรอยขุ่นขาวสังเกตด้วยตาเปล่าก็เห็น

สำหรับชาวบ้านในภาคเหนือกลุ่มอายุ 20 ถึง 34 ปีให้ความเห็นว่าคนเป็นโรคนี้ เป็นเพราะกินอาหาร กินแกง กินน้ำพริก มีเศษหินเศษทรายจากครกที่ใช้โขลกน้ำพริก เศษดิน ทราย

เหล่านี้จะเข้าไปสะสมในร่างกาย นาน ๆ เข้าก็กลายเป็นก้อนนิ่ว ทำให้ปวดท้อง ปัสสาวะไม่สะดวกและไม่คิดว่าเกิดจากการดื่มน้ำไม่สะอาดอย่างใด

"คิดก่อนว่าน้ำเป็นเหตุซื้อ เป็นนิ่วก่อ" (คำถาม)

"ก็ดูเสียเขาไปป่าเขาไปกินน้ำห้วย น้ำช่อง เขาหัวน้ำเนาะ ก็เขากินก็บ่เห็น เป็นหยิ่ง"

คนที่เคยไปผ่าตัด เอาก้อนนิ่วออกให้เห็นว่า

"อย่างยายนี้หนา เวลาไปป่าไปหนองบ่เคยเลย

กินน้ำป่าน้ำหนอง อดเอามากินบ้านก็ยังเป็นอยู่"

"จะจำเกี่ยวกับน้ำนี้ ละอ่อนเกิดมาได้ก็บ่ จะได้ว่าเป็นนิ่วเออะ

มันบ่ตันได้กินน้ำได้นึก เต๊ยะ"

ชาวบ้านมีความรู้ที่น้ำประเภทใด หรือมีวิธีอะไรบ้างที่จะทำให้ น้ำสะอาดบริสุทธิ์ แต่ชาวบ้านไม่เห็นความจำเป็นที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลง วิธีปฏิบัติที่นิยมทำกันมาทุกคร้ว เรือน ชาวบ้านรู้ว่าดื่มน้ำเอาไว้ดื่ม จะได้ น้ำสะอาดที่สุดเอาไว้ดื่ม หรือถ้าหากกรองน้ำดื่มน้ำจะใส และขจัดกลิ่นคาวดินได้ แต่ในทางปฏิบัติชาวบ้านไม่สามารถสละ เวลาเพื่อทำสิ่งเหล่านี้ได้ เพราะไม่เห็นประโยชน์หรือความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ปฏิบัติอยู่แล้ว (คือการดื่มน้ำบ่อ โดยการพักน้ำ ๑ ชั่วโมง เอาไว้กรองก่อนใช้ดื่ม) กับการเปลี่ยนมาดื่มน้ำดื่มหรือน้ำกรอง

ภาคใต้

ในทำนองเดียวกันชาวบ้านในภาคใต้มีทัศนคติใน เรื่องคุณโทษของการ เลือกน้ำดื่มคล้ายคลึงกับชาวบ้านในภาคเหนือ กล่าวคือยังมีความนิยมการดื่มน้ำบ่อ และมีความพอใจแล้วว่าน้ำจากบ่อขุด เป็นน้ำที่สะอาดที่สุดเท่าที่ตนจะหาได้ ถ้าหากไม่ดื่มน้ำจากบ่อขุด ก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าควร จะดื่มน้ำจากแหล่งน้ำประเภทใด

ทัศนคติการคั้นน้ำขุ่น หรือคั้นน้ำบ่อของชาวบ้านภาคใต้ แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่คิดว่าการคั้นน้ำขุ่นจะมีผลทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ ถ้าหากถามชาวบ้านว่า น้ำบ่อที่คั้นอยู่ทุกวันนี้สะอาดแล้วหรือยัง ชาวบ้านจะเห็นพร้อมกันว่า น้ำบ่อที่คั้นอยู่เป็นประจำ มีลักษณะใส พอคั้นได้แล้ว ช้ำไม่มีกลิ่นด้วย ถ้าหากจะถามต่อไปอีกว่า อยากจะคั้นน้ำใสกว่านี้อีกหรือไม่ ชาวบ้านจะตอบว่าน้ำที่คั้นอยู่ก็ใสจนน่าคั้นอยู่แล้ว

สำหรับทัศนคติเกี่ยวกับคุณโทษของการคั้นน้ำไม่สะอาด หรือคั้นน้ำขุ่นอาจจะทำให้เจ็บป่วยเป็นนี้ว หรือป่วยด้วยโรคอื่น ๆ ได้นั้น ชาวบ้านภาคใต้ไม่เชื่อว่า น้ำคั้นที่คั้นคั้นอยู่เป็นประจำจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ ถ้าหากมีคนเจ็บป่วยด้วยอาการท้องร่วง ท้องเดิน นั้น เป็นเพราะกินอาหารเป็นพิษมากกว่าจะเกิดจากน้ำคั้น ในตนเองเดียวกันการคั้นน้ำขุ่น หรือน้ำไม่สะอาด อาจจะทำให้เป็นโรคนีวได้หรือไม่นั้น ชาวบ้านภาคใต้ไม่คิดว่าโรคนีวจะเกิดจากน้ำคั้น แต่ชาวบ้านก็ไม่แสดงความคิดเห็นว่าเป็นโรคนีวนั้นเกิดจากสาเหตุอะไร เป็นแต่เพียงสันนิษฐานว่าโรคนีวเกิดขึ้นเอง (ต่างจากชาวบ้านภาคเหนือที่แสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง ว่าโรคนีวควรจะมีสาเหตุมาจากอะไรได้บ้าง)

"เมื่อก่อนฉันก็เคยเป็น เยี่ยวแล้วปวดท้อง เยี่ยวไม่ค่อยออก
แต่ไม่เป็นมานานแล้ว" ไม่เคยสงสัย ไม่เคยคิด คิดว่า
มันเป็นขึ้นมาเอง

(คนแก่ อายุ 50-60 ปี)

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับความรู้ ทัศนคติต่อการคั้นน้ำ ของชาวชนบทภาคเหนือ และภาคใต้มีสิ่งที่คล้ายคลึงกันอีกประการหนึ่ง คือการเลือกน้ำคั้นสำหรับสตรีที่คลอดบุตรใหม่ ๆ และกำลังอยู่ไฟ ชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้ มีความเห็นตรงกันว่า ไม่ควรให้สตรีอยู่ไฟ คั้นน้ำบ่อ ควรจะคั้นแต่น้ำสุกเท่านั้น อย่างน้อยเป็นเวลา 1 เดือน หรือตลอดระยะเวลาที่นอนอยู่ไฟ เพราะคั้นน้ำสุก จะทำให้มดลูกเข้าอู่เร็ว ทารกคั้นนมมารดาก็จะท้องไม่เสีย ถ้าคั้นน้ำบ่อหรือ

น้ำที่ไม่ได้ต้ม จะทำให้ท้องอืด ไม่สบาย (ชาวบ้านภาคใต้เรียกว่า ดันพุง = อาการท้องอืด) หลังจากออกไฟแล้วก็จะต้มน้ำบ่อเหมือนปกติ รวมทั้งเด็กเกิดใหม่ อายุหลังหนึ่งเดือนไปแล้ว พ่อแม่ก็ให้ต้มน้ำบ่อได้แล้ว และชาวบ้านบอกว่า ทารกก็ปกติดีถือปฏิบัติกันมาอย่างนี้

ภาคกลาง

ชาวบ้านภาคกลางไม่ได้สนใจนัก เกี่ยวกับเรื่องโทษของน้ำดื่ม เพราะมีความรู้สึกที่น้ำฝนสะอาดอยู่แล้ว จึงไม่ได้คิดว่าจะมีโทษหรือโรคภัยไข้เจ็บจากน้ำดื่มและน่าน้ำ ครึ่งถ้ามีคนไม่สบาย หรือเด็กท้องเสีย เขาก็จะต้มน้ำให้ดื่ม หลังจากหายแล้วก็ดื่มแบบปกติต่อไป นอกจากนี้ อาการเป็นนี้ ขัดเบา ก็ไม่ค่อยจะปรากฏในชาวบ้าน ทำให้ไม่คิดว่าน้ำจะเป็นสาเหตุให้เกิดโรคดังกล่าวแต่อย่างใด

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชาวบ้านไม่ได้สนใจ และบางคนก็ไม่ได้รู้ด้วยซ้ำว่าน้ำดื่มไม่สะอาดมีโทษมากมายอย่างไรบ้าง กลับให้ความสำคัญกับน้ำอาบมากกว่าน้ำดื่มด้วยซ้ำไป

"ผมเป็นนักเรียน ครูสอนไว้ว่า น้ำอาบนี้แหละครับ มันสำคัญกว่า น้ำกิน แหม่นแล้วแหละ"

"คือมันอย่างงี้ครับ น้ำกินนี้สมมติเราไปเที่ยวป่าเที่ยวดง พวกน้ำอะไรเราก็กินได้ แต่ถ้าน้ำอาบนี้ถ้ามันเหม็นสักหน่อย อาบเปื้อนมันจะคันคันที แต่ที่น้ำกินนี้ให้แต่ว่าเป็นน้ำ กินได้ทั้งหมด"

(อีสาน อายุ 46-60 ปี)

"ตอนเป็นสาวเนาะ เวลาที่มีพวกหนุ่ม ๆ มาคุยนี้ เขาก็เคยบอกว่า น้ำกินไม่เลือก เลือกแต่น้ำอาบ เขาบอกว่าพ่อแม่สั่งสอนมา"

"ครูสอนว่าไม่ให้เลือกน้ำกิน ให้เลือกแต่น้ำอาบ"

(อิสาน อายุ 46-60 ปี)

"คนที่เป็นนีวหรือท้องเสียนี้ ก็อาจจะ เป็นเพราะกับข้าว

น้ำ หรืออะไรก็ไมรู้เนาะ"

"โรคประจำตัว ของใครของมันดอก"

(อิสาน อายุ 35-45 ปี)

บทที่ 5

ปัญหาและแนวทางแก้ไข เกี่ยวกับน้ำดื่มในชุมชน

ถ้าหากจะพิจารณาว่าอะไรคือปัญหาเร่งด่วนของชาวชนบทที่รัฐบาลจำเป็นต้องให้ความช่วยเหลือแล้ว ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำดื่ม หรือปัญหาเกี่ยวกับความเดือดร้อนในเรื่องน้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบท จากการศึกษาครั้งนี้ จะพบว่ามีปัญหาเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น ส่วนภาคอื่น ๆ ไม่เป็นปัญหาที่ชาวชนบทต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลแต่ประการใด ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นปัญหาอย่างแท้จริง และได้รับการบอกเล่าจากปากคำของชาวบ้านกลับเป็นเรื่องน้ำเพื่อการเกษตร เพื่อการเพาะปลูกมากกว่าที่ชาวบ้านต้องการให้ทางราชการยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือหาทางแก้ไขให้น้ำเพื่อการเกษตรมีพอเพียง ชาวชนบทจะสามารถเพิ่มผลผลิตได้พอกับการบริโภคและเพื่อขาย สิ่งที่ชาวชนบทแสดงความต้องการคือการจัดหาเงินเพื่อการเกษตรถ้าผลิตผลการเกษตรดี ชาวชนบทก็พร้อมรายได้นำมาใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็น มีเงินที่จะซื้อหาอู่ขนาดใหญ่อะไรก็ได้เก็บน้ำฝนไว้ดื่มได้ หรือมีเงินพอหมุนเวียนไปซื้อเครื่องกรองน้ำ หรืออู่ขนาดใหญ่อะไรที่ทางราชการมีนโยบายจัดขายให้ชาวชนบทในระบบผ่อนส่ง เพื่อที่จะให้ชาวบ้านมีน้ำสะอาดเอาไว้ดื่มตลอดปี อย่างไรก็ตามปัญหาเหล่านี้มีความต่อเนื่องกัน และอยู่นอกเหนือการศึกษาในครั้งนี้ สิ่งที่ต้องการค้นหาคำตอบของการศึกษานี้ก็เพื่อจะทราบว่า ชาวชนบทในประเทศไทยประสบปัญหาอะไรบ้างในด้านการหาแหล่งน้ำดื่ม ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำที่ใช้ดื่มมีพอเพียงหรือไม่ ตลอดจนการหาทางแก้ไขปัญหานี้ ทั้งนี้ เพื่อจะนำไปสู่ความมีสุขภาพที่ดีถ้วนหน้า

จากการศึกษาด้วยวิธีจัดกลุ่มสนทนาโดยการเลือกตัวแทนของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านที่เป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษา เรื่องปริมาณ คุณภาพ และพฤติกรรมเกี่ยวกับน้ำดื่มของชุมชนชาวไทยในชนบท พอจะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

- 1) ปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึงน้ำบ่อ จากการสนทนากับชาวบ้าน (ภาคเหนือและภาคใต้) เกี่ยวกับปัญหาน้ำดื่ม ว่ามีคุณภาพในเรื่อง กลิ่น สี

รสนชาติมากน้อยเพียงไร ได้รับการชี้แจงว่า โดยส่วนรวมแล้ว ชาวบ้านไม่คิดว่าคุณภาพของน้ำบ่อ เป็นปัญหาแต่อย่างไร ปริมาณน้ำบ่อมีพอบริโภคตลอดปี ถ้าหากจะเป็นปัญหายู้ง้างก็เกี่ยวกับน้ำบ่อ ไม่ใสเท่าที่ควรในฤดูแล้ง เพราะน้ำล้นระดับ แต่ชาวบ้านก็แก้ไขปัญหานี้ได้โดยการใส่สารส้มลงไป บ่อ หรือมีจะนั้นก็ตกขึ้นมากกรองด้วยผ้าขาวก่อนนำไปใช้ ในกรณีที่พื้นที่บ่อขุดเป็นดินเหนียว ชาว บ้านบอกเล่าว่าจะมีปัญหาเรื่อง กลิ่น สี และรสชาติ น้ำจะขุ่นแดงกว่าปกติ การแก้ไขคือหาที่ขุด บ่อใหม่ หรือเลิกใช้บ่อนั้นโดยไปขอใช้ร่วมกับเพื่อนบ้าน ชาวบ้านไม่หวงน้ำกัน เพราะน้ำมีอุดม สมบูรณ์คืออยู่แล้ว ในภาคกลางก็ไม่มีปัญหาเพราะส่วนใหญ่ใช้น้ำฝน ถ้าหลังจากที่รองน้ำสะอาด เป็น ไปได้ แต่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลับประสบกับปัญหาน้ำที่จำ เป็นต้องใช้ดื่มเป็นส่วนใหญ่นั้นแล้ว สกปรกมาก เพราะเป็นน้ำจากห้วยและคลองที่ทิ้งใช้และดื่มไปพร้อม ๆ กันเลย คือ ทั้งลงอาบ ทั้งดื่ม ชาวบ้านต้องการให้รัฐบาลช่วยขุดสระน้ำสาธารณะให้อีกและหาก เป็นไปได้ เขายังต้อง การเฝ้าหรือแท่งกรองน้ำฝนสาธารณะอีกด้วย

2) ปัญหาเกี่ยวกับการรักษาความสะอาดแหล่งน้ำ ในประเด็นนี้ สิ่งที่รัฐบาลควร

พิจารณาคือการให้ชาวชนบทในภาคเหนือและภาคใต้ปฏิบัติตามถูกต้องตามหลักสุขศึกษา คือบ่อน้ำจะ ต้องปกปิดด้วยภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อกันฝุ่นผงปลิวลงไปสะสมในบ่อ และบริเวณรอบปากบ่อ จะต้องโบกพื้นด้วยปูนซีเมนต์รอบบ่อให้มีความกว้างขนาดพอสมควร เพื่อกันน้ำสกปรกไหลซึมลงไป ในบ่อน้ำ ชาวบ้านได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข หรือจากนักศึกษาพยาบาล เข้าไป สอนและแนะนำชาวบ้านให้รู้วิธีการในเรื่องสุขศึกษาหลาย ๆ เรื่อง แต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมปฏิบัติ ชาวบ้านไม่นิยมปิดปากบ่อน้ำ เพราะอ้างว่าเคยปฏิบัติกันมาอย่างนี้ ทุกบ้านทุกครอบครัวในหมู่บ้านก็ ปฏิบัติเช่นเดียวกันเหมือนกันหมด อีกประการหนึ่งคือชาวบ้านให้เหตุผลว่าไม่มีเงินซื้อแผ่นสังกะสี หรือแผ่นกระดานมาปิดปากบ่อ ฝุ่นผงหรือเศษใบไม้มีลงไปบ้าง แต่ก็ไม่ใช่ปัญหาอะไร เพราะ ชาวบ้านต้องรีบ่อ (กล่าวไว้ในบทที่ 4) ส่วนในภาคกลาง สิ่งที่ควรถือปฏิบัติคือการกรองน้ำฝน ให้สะอาดใส่ไว้ในโอ่งที่มีฝาปิดมิดชิด ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ถือปฏิบัติแล้ว สำหรับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สิ่งที่ควรจะต้องปฏิบัติคือการไม่จูงวัว ควาย ลงไปดื่ม น้ำในห้วย คลอง ตลอดจนการ ไม่อาบ น้ำหรือซักผ้า ล้างเครื่องใช้ ในห้วยและคลอง แต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมปฏิบัติ เพราะไม่สะดวก

และเสียเวลา ข้อสำคัญคือเขาคิดว่าไม่จำเป็น เพราะคนอื่น ๆ ก็ทำอย่างนั้น

3) ปัญหาเกี่ยวกับความนิยมของชาวชนบทในการทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่ม ประเด็น

นี้เป็นปัญหาหลัก และมีความสำคัญมาก เพราะการที่จะดำเนินการให้ประสบความสำเร็จโดยสามารถชักจูงให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือการปฏิบัติที่ชาวชนบทเคยชินมาตลอดชีวิตนั้น เป็นเรื่องยากและต้องอาศัยเวลาและผลลัพธ์อาจจะเป็นความพยายามที่ไร้ผลก็ได้ เพราะชาวบ้านไม่นิยมปฏิบัติตามหรือไม่เห็นความสำคัญ โดยข้อเท็จจริงแล้วชาวชนบทมีความรู้มีความเข้าใจว่าจะทำอย่างไรน้ำดื่มจึงจะสะอาดเหมาะสำหรับใช้ดื่ม แต่ชาวชนบทมีข้อจำกัดหลายประการที่เป็นอุปสรรคทำให้ชาวชนบทเลิกล้มความตั้งใจ หรือหมดความพยายามที่จะปรับปรุงแก้ไขคุณภาพน้ำดื่มให้ดีขึ้น อุปสรรคในการทำน้ำให้สะอาดก่อนดื่ม ไม่ว่าโดยวิธี กรอง ดม แก้วสารส้ม พอสรุปได้ดังนี้

ก) ไม่มีเวลา ชาวชนบทใช้เวลาส่วนใหญ่ออกไปทำนา ทำไร่ การกรองน้ำหรือต้มน้ำเอาไว้บริโภคเป็นเรื่องเกินความจำเป็น และเสียเวลา ชาวบ้านอธิบายว่าถ้าหากมีแค่ต้มน้ำกรองน้ำอยู่แล้วละก็ไม่ต้องทำอะไรแล้วหมดเวลาพอดี ครอบครัวหนึ่งมีคนอยู่หลายคนใช้น้ำดื่มจำนวนมาก กรองน้ำนั้นต้องใช้เวลามากกว่าจะได้พอใช้ก็ไม่ทันใจ เวลาเหน้อยมาก ๆ กระหายมาก ๆ น้ำชนิดไหนก็ดื่มได้ทั้งนั้น

ข) ไม่เคยชิน ชาวชนบทเคยชินกับการดื่มน้ำจากแหล่งที่ตนใช้อยู่ เคยชินกับรสชาติของน้ำ น้ำอื่น ๆ ก็รสชาติไม่อร่อยชวนดื่มเหมือนน้ำบ่อหรือน้ำฝน จะเอาไปดื่ม ไปกรองหรือแก้วสารส้มก็ได้รับรสชาติไม่เหมือนเดิม ดื่มไม่ชื่นใจ ไม่อึดท้อง โดยเหตุประการฉะนี้ ชาวบ้านจึงไม่คิดจะปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพน้ำดื่มของตน

ค) ไม่มีภาชนะเก็บกักน้ำ การกักน้ำเอาไว้ใช้ระยะเวลาหนึ่งก็เป็นวิธีง่าย ๆ อีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้ น้ำตกตะกอน สิ่งแขวนลอยลดน้อยลงได้ แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้เก็บกักน้ำเอาไว้ดื่มนาน ๆ เพราะชาวบ้าน (โดยเฉพาะภาคอีสาน) มีโถ่งใส่น้ำจำนวนจำกัด ขนาดจุน้ำไม่เกิน 9 ปีป เท่านั้น ใช้หมดภายในหนึ่งวัน หรือเก็บน้ำเอาไว้พอใช้ 2-3 วันก็ต้องตักน้ำดื่มใหม่

ชาวบ้านภาคใต้นิยมดื่มน้ำฝนมากเป็นอันดับรองจากน้ำบ่อ แต่ไม่ได้ร่อนน้ำฝนเอาไว้ดื่ม เพราะไม่มีโอง ความนิยมในเรื่องการเก็บน้ำไว้ดื่มไม่ใช่เป็นเพราะมีโองจำนวนมากจกค้อย่างเดียวโดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคใต้ อาจเป็นเพราะเหตุผลอื่นประกอบด้วย ได้แก่คุณสมบัติของน้ำบ่อ ถ้าหากเก็บไว้นานจะเป็นฝ้าจับผิวน้ำ ไม่น่าดื่ม และมีลูกน้ำชุกชุมอยู่มาก จนชาวบ้านไม่กล้าดื่ม อีกประการหนึ่งบ่ออยู่ภายในบริเวณบ้านไม่ต้องไปตักไกล ๆ จะใช้เมื่อไรก็ตักได้ตลอดเวลา ชาวบ้านจึงไม่นิยมเก็บน้ำไว้สำหรับดื่ม

ง) ไม่มีทุนทรัพย์ รัฐบาลมีนโยบายต้องการให้ชาวชนบทมีโองสำน้ำไว้ดื่มให้ทั่วถึงทุกครัวเรือน ความพยายามของรัฐบาลในเรื่องนี้คือการจำหน่ายโองในราคาผ่อนส่ง (ขนาดกลาง 200 บาท ขนาดใหญ่ จุน้ำประมาณ 130 ปีป ราคา 500 บาท) แต่ยังไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านมากนัก ส่วนใหญ่จะไม่ซื้อโอง เพราะไม่มีเงินค่าโอง ทุนเองเดียวกันกับเครื่องกรองน้ำของทางราชการ (ราคา 200 บาท) ก็ยังไม่ได้รับความสนใจเช่นกัน เพราะอ้างว่าราคาแพง ไม่มีเงินซื้อ

ปัญหาโดยสรุปทั้ง 4 ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มีข้อจำกัดในการหาทางแก้ไขในระดับต่างกัน การที่จะชักจูงให้ชาวชนบทเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองนั้น จะต้องสร้างความคิดหรือความรู้สึกว่าสิ่งนั้น ๆ มีความสำคัญ และเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านเอง คราวนี้ที่ชาวบ้านยังไม่เห็นความสำคัญต่อรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสุขภาพตนเองและชุมชน ก็เป็นสิ่งยากยิ่งและความพยายามของรัฐบาลจะต้องล้มเหลวไปในที่สุด

จากการสนทนากับชาวบ้านเพื่อทราบว่าถ้าหากจะให้รัฐบาลช่วยเหลือในเรื่องการจัดหาน้ำดื่มที่สะอาดถูกหลักอนามัยให้กับชุมชนแล้ว ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลมาก ทั้งการขุดสระหรือการหาภาชนะเก็บน้ำ เช่น โองหรือถังค้ำน้ำสาธารณะแก่ชาวบ้านซึ่งอาจจะสร้างไว้ที่วัดก็ได้ ในภาคกลางไม่มีปัญหาใด ๆ นอกจากคุณภาพของน้ำประปาที่มีอยู่ ส่วนในภาคเหนือและภาคใต้แล้ว ตามความคิดเห็นของชาวบ้าน คิดว่ารัฐบาลควรจะช่วยอย่างไร หรือชุมชนนี้ต้องการให้รัฐบาลช่วยในเรื่องใดเป็นพิเศษ สิ่งแรกที่ชาวบ้านต้องการสำหรับ

ชุมชน คือต้องการให้รัฐบาลปรับปรุงถนน สร้างถนนเข้าหมู่บ้าน เพื่อจะได้เดินทางสะดวก ชาวบ้านภาคเหนือแสดงความคิดเห็นในเรื่องการปรับปรุงถนน ทางเข้าหมู่บ้าน และมีความต้องการอย่างจริงจัง ส่วนเรื่องอื่น ๆ ก็ต้องการให้รัฐบาลช่วยเรื่องน้ำเพื่อการเกษตร เมื่อถามย้ำว่า ต้องการให้ทางราชการแก้ไขเรื่องใดบ้างในส่วนที่เกี่ยวกับน้ำดื่ม น้ำใช้ ก็ได้รับคำตอบว่า อยากได้บ่อน้ำเอามาไว้ใช้ ถ้าหากรัฐบาลเอามาแจกฟรีก็คงจะดี สำหรับเรื่องการจัดสร้างน้ำประปาภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านไม่เห็นความจำเป็น ถ้าหากจะมีจริง ๆ ก็คงสะดวกเฉพาะในเรื่องน้ำใช้ซักล้างต่าง ๆ จะได้ไม่ต้องตักน้ำจากบ่อ แต่จะให้ตักน้ำจากท่อประปาก็ไม่นิยม ชาวบ้านให้ความเห็นว่า น้ำประปาสูบมาจากน้ำคลองหรือจากแม่น้ำ ไม่สะอาดเหมือนน้ำบ่อ และเหมือนสนิมเหล็ก มีชาวบ้านบางคนแสดงความคิดเห็นว่า ถ้าหากรัฐบาลต้องการให้ชาวบ้านตักน้ำสะอาดก็ให้นำที่จะเอายามาเชื่อมมาใส่ให้ในบ่อ ด้วยวิธีนี้คิดว่าชาวบ้านคงได้ตักน้ำสะอาดบ้างไม่มากนักน้อย

สำหรับความคิดเห็นเกี่ยวกับสร้างที่เก็บน้ำสาธารณะ เช่น แทงค์เก็บน้ำฝนขนาดใหญ่เอาไว้ใช้ เป็นของกลางสำหรับชุมชน ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องการมาก แต่ในภาคเหนือและภาคใต้ นั้น ชาวบ้านก็ไม่นิยม ให้ความเห็นว่าไม่กล้าตักน้ำจากแทงค์ขนาดใหญ่ เพราะมีตัวลูกน้ำปนอยู่ จะใช้จริง ๆ ก็ต้องกรองใหม่อีกครั้ง ส่วนในภาคกลางนั้นไม่เห็นความจำเป็น หรือไม่มีความต้องการที่จะมีสถานที่เก็บน้ำเพื่อสาธารณะประโยชน์แต่ประการใด

บทที่ 6

สรุปและข้อ เสนอแนะ

1) ปริมาณและลักษณะของน้ำดื่ม ของชาวชนบทภาคกลาง ชาวบ้านเก็บน้ำฝนไว้ดื่มได้ตลอดปี โดยใช้โอ่งหลาย ๆ ใบ ลักษณะน้ำส่วนใหญ่ก็ใสสะอาด เพราะมีฝานิคมติด ส่วนในภาคเหนือและภาคใต้ ไม่แตกต่างกันมากนักคือนิยมเก็บน้ำไว้ดื่ม เฉพาะแต่เพียงระยะ เวลาสั้น ๆ เฉพาะวันต่อวันหรืออย่างมาก 2-3 วัน ก็ต้องเปลี่ยนแทนทั้งหมดเพราะน้ำมีตะกอนมาก ลักษณะน้ำดื่มไม่ใสสนิท เพราะ เป็นน้ำจากบ่อขุด ชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้นิยมดื่มน้ำบ่อมากกว่าน้ำจากแหล่งน้ำอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมเก็บน้ำไว้ดื่ม เฉพาะระยะ เวลาสั้น ๆ เช่นกัน เพราะขาดแคลนภาชนะเก็บน้ำ และน้ำดื่มส่วนใหญ่ก็ขุ่น มีคราบสกปรกต่าง ๆ ที่เกิดจากการชักล้าง และวัวควายลงกินน้ำ

2) ความรู้ ทัศนคติ และการปฏิบัติในเรื่องน้ำดื่ม ระหว่างชาวชนบทภาคเหนือและภาคใต้ มีความแตกต่างกันในแง่ปฏิบัติบ้างเล็กน้อยในส่วนที่เป็นรายละเอียดต่าง ๆ แต่โดยรวมแล้ว มีความรู้ ทัศนคติและการปฏิบัติในเรื่องน้ำดื่มคล้ายคลึงกัน เช่น ชอบดื่มน้ำบ่อไม่นิยมการต้มหรือการกรองน้ำ น้ำที่มีลักษณะไม่ชวนดื่ม คือน้ำจากแม่น้ำลำคลอง น้ำจากลำห้วยและหนองน้ำกลางท้องนา ส่วนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้ว่ามีน้ำสะอาดสำหรับดื่มควรเป็นอย่างไร แต่ในทัศนคติแล้วไม่ค่อยเห็นด้วยกับความรู้ที่นั่นเท่าไรคือจะยึดถือในสิ่งที่เคยทำมา ซึ่งได้ปฏิบัติตามความเคยชิน หรือตามที่ปู่ ย่า ตา ยาย ทำกันต่อ ๆ มา ก็ไม่นิยมการต้ม การกรอง น้ำก่อนดื่ม เช่นกัน

3) ชาวชนบทภาคเหนือและภาคกลาง ให้ความสำคัญในเรื่องความสะอาดของน้ำดื่มมากกว่าชาวชนบทภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตัดสินจากวิธีการเก็บรักษาน้ำดื่ม มีการแยกเก็บน้ำดื่มเอาไว้ต่างหากจากน้ำใช้และโดย เฉพาะในภาคเหนือยังแยกน้ำสำหรับเด็ก และผู้ใหญ่ไว้คนละแห่งกันด้วย แต่ชาวชนบทภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่แยกเก็บน้ำดื่มและน้ำใช้ คงเก็บไว้ในโอ่งเดียวกัน

4) การทำความสะอาดบ่อน้ำ มีวิธีการเหมือนกัน ทั้งชาวชนบทภาคเหนือและภาคใต้ คือการรื้อบ่อปีละครั้ง

5) ทศณคติต่อคุณภาพของน้ำ ในเรื่องกลิ่นสี รสชาติของชาวชนบทนั้น เป็นสิ่งที่เปลี่ยนได้ยาก ความนิยมในเรื่องกลิ่น สี รสชาติของน้ำบ่อ เป็นสิ่งที่ชาวชนบททั้งภาคเหนือและภาคใต้ มีความพอใจในระดับสูง ดังนั้นการจะทำให้บ่อน้ำสะอาดด้วยวิธีต้ม กรอง ใสสารส้มคงเป็นสิ่งที่ชาวชนบทไม่ยอมรับ และถือปฏิบัติเป็นแน่แท้ ระหว่างกลิ่นและสี (ความใสของน้ำ) ถ้าให้เลือกแล้ว ชาวชนบทพอใจ จะค้ำน้ำที่ปราศจากกลิ่น แม้ว่าน้ำจะขุ่นก็ตาม ส่วนรสชาติก็เป็นเรื่องสำคัญ น้ำจากแหล่งอื่น ๆ ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าเป็นน้ำกร่อย รสจืดไม่อร่อย ตรงกันข้ามกับน้ำจากบ่อขุด ถึงแม้จะมีกลิ่นคาวดินบ้าง หรือมีฝุ่นเจือปนอยู่บ้างก็สามารถค้ำได้ ในภาคกลาง ความพอใจในสี กลิ่น รสชาติ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านคำนึงถึงโดยคิดว่าน้ำค้ำควรจะมีสีเป็นอันดับแรก ไม่มีกลิ่น รสชาติดี เป็นอันดับรอง ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแม้จะชื่นชมกับสี กลิ่น รสชาติของน้ำฝน เช่นชาวภาคกลาง แต่ก็ไม่สามารถหาภาชนะเก็บน้ำฝนได้เพียงพอ จึงต้องค้ำน้ำจากห้วย และคลอง แต่ที่น้ำแปลกคือยังมีคนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญของน้ำอาบมากกว่าน้ำค้ำ ส่วนเรื่องจะให้ถือปฏิบัติเกี่ยวกับการต้ม กรอง ก็คงจะเป็นไปได้ยากเพราะชาวชนบทใช้เวลาหมดไปกับการประกอบอาชีพ จึงไม่มีเวลาให้กับเรื่องน้ำค้ำมากนัก อย่างไรก็ตามถ้าสำหรับคนป่วยแล้วพวกเขาก็ยินดีที่จะค้ำน้ำก่อนดื่มจนกว่าจะหายป่วย

จากการศึกษาค้นคว้า พบว่าความนิยมของชาวบ้านภาคเหนือและภาคใต้ที่จะยังคงค้ำน้ำบ่อนั้นมีสูงมาก ดังนั้นการที่จะให้ชาวบ้านปรับปรุงคุณภาพของน้ำบ่อ คงเป็นไปได้ยากเพราะชาวบ้านพอใจในกลิ่น และรสชาติของน้ำบ่อ ความนิยมของชาวบ้านภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ที่รสชาติของน้ำฝน ถ้าจะให้ชาวบ้านกรองน้ำ หรือใสสารส้ม เพื่อทำให้น้ำใสยิ่งขึ้น จะไม่ได้รับความนิยม และถือปฏิบัติ ข้อเสนอนี้ที่คณะผู้ศึกษาค้นคว้าจะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไข หรือ เพื่อการปรับปรุงพฤติกรรมการใช้ น้ำค้ำของชาวชนบทในทั้ง 4 ภาค ก็คือ

1) เน้นเรื่องการทำสุขศึกษาแก่ชาวบ้านมากขึ้นให้ชาวชนบทได้ยินและเห็นตัวอย่างจนเกิดความซึ่มทราบและคุ้นเคยกับวิธีการสุขศึกษาเหล่านั้น การเปลี่ยนแปลงไปในทางหนึ่งทางใด อาจเกิดขึ้นได้ เป็นต้นว่า สนใจวัสดุอุปกรณ์ปากบ่อน้ำ สนใจความสะอาดบริเวณรอบบ่อน้ำมากขึ้น หรือสนใจดื่ม น้ำ กรองน้ำ หรือแกว่งสารส้ม ก่อนนำน้ำมาดื่ม ฯลฯ

2) การตรวจคุณภาพน้ำด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ ควรจัดกระทำ เพื่อเป็นข้อยืนยันว่าคุณภาพของน้ำที่ชาวชนบทใช้อยู่เป็นประจํา นั้น มีคุณภาพได้มาตรฐานหรือต้องแก้ไขอย่างไรบ้าง การให้ความสนใจจากทางราชการโดยการช่วยเหลือดังกล่าว อาจเป็นแรงกระตุ้นทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญและ เน้น เรื่องความสะอาดของน้ำดื่มมากขึ้น จากการสนทนากลุ่มกับชาวบ้าน ทั้งภาคเหนือและภาคใต้ ได้รับการบอกเล่าเกี่ยวกับชาวบ้านมีอาการปวดท้อง และปัสสาวะไม่สะดวกกันมาก จากคำบอกเล่าดังกล่าว คณะผู้ศึกษาไม่อยู่ในวิสัยที่จะวินิจฉัยได้ว่า สาเหตุการเจ็บป่วยเหล่านั้นเกิดจากอะไร ถ้าทางราชการให้ความสนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ ก็อาจจะได้หลักฐานที่แน่ชัดว่าการที่ชาวบ้านมีปัญหาด้วยสาเหตุจากการปวดท้องบ่อย ๆ เป็น ๆ หาย ๆ นั้นเกิดจากสาเหตุใด และจากการสนทนากับชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ทราบว่าชาวบ้านมีอาการท้องเสีย ลงท้องอยู่เป็นประจำ หากทางราชการจะหาทางกระตุ้นให้พวกเขาเห็นความสำคัญของน้ำดื่ม และภัยจากการดื่มน้ำไม่สะอาด ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้ช่วยดูแลรักษาแหล่งน้ำดื่มให้สะอาดอยู่เสมอ ก็คงจะเกิดผลดีแก่ชาวบ้านในทั่วทุกภาค

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2521 รายงานการประเมินผลโครงการจัดให้มีน้ำสะอาด
ในชนบททั่วราชอาณาจักร กรุงเทพฯ

สันทัต เสรีศรี 2525 ทัศนคติ พฤติกรรม และความต้องการ น้ำดื่ม และส้วม ในชนบท
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

โกมล ศิวะบวร และคณะ 2524 การประปาเบื้องต้น คณะสาธารณสุขศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

เปี่ยมศักดิ์ เมนะเสวต 2525 แหล่งน้ำกับปัญหามลภาวะ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

Frankel, R.J. and P. Chouvanavirakul 1973. Water Consumption in Small
Communities of Northeast Thailand.
Water Resources Research, No. 9.

Recent Publications
Institute for Population and Social Research
Mahidol University

- (97) โยริน แสงวงศ์. กฤตยา อาชวนิจกุล และอภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์. ความยากจนกับการย้ายถิ่น : การศึกษาแบบจัดกลุ่มสนทนา. ๒๕๒๙.
- (98) Aphichat Chamratrithirong and Elizabeth Hervey Stephen, Determinants of Contraceptive Method Choice in Thailand, 1986.
- (99) จรรยา เศรษฐบุตร และศิริพันธ์ สายประเสริฐ. การศึกษาการยอมรับการวางแผนครอบครัวตามธรรมชาติ. ๒๕๒๙.
- (100) ปราโมทย์ ประสาทกุล. อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์. แอนโทนี เบเนต และโยริน แสงวงศ์. ปัจจัยที่มีผลต่อการไม่ใช้วิธีคุมกำเนิดในกลุ่มชาวไทยชนบทที่พูดภาษาเขมร. ๒๕๒๙.
- (101) ชาย โพธิ์สิตา. ความเสี่ยง ความไม่แน่นอนกับพฤติกรรมทางเพศ ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมของชาวนา. ๒๕๒๙.
- (102) Aphichat Chamratrithirong, S. Philip Morgan and Ronald R. Rindfuss, When to Marry and Where to Live ? A Study of Post-nuptial Residence and Age of Marriage among Thai Women, 1986.
- (103) Sivaporn Pokpong, Factors Affecting the Household Indebtedness : A Case Study in Nongrong District, 1986.
- (104) Amara Soonthornhdhada, The Effects of Informal Communication on Vasectomy Practice in Rural Areas of Thailand, 1987.
- (105) Amara Soonthondhada, Uraivan Kanungsukkasem and Sirinan Saiprasert, A Time Allocation Study on Rural Women : An Analysis of Productive and Reproductive Roles, 1987.
- (106) อมรา สุนทรธาดา และอรพินท์ พิทักษ์มหาเกตุ. การศึกษาคุณภาพ ปริมาณและพฤติกรรม การใช้น้ำดื่มของชาวชนบทในประเทศไทย. มกราคม ๒๕๓๐.
- (107) อรพินท์ พิทักษ์มหาเกตุ และจรรยา เศรษฐบุตร. คู่มือการพิมพ์วิทยานิพนธ์. มกราคม ๒๕๓๐.

THE IPSR PUBLICATION SERIES

Research Reports of the IPSR - Mahidol University appear several times a year to disseminate results of important projects and to provide an on-going assessment of socio-demographic change in Thailand.

OUTSIDE MANUSCRIPTS WELCOME The IPSR encourages local researchers and institutions to submit completed research papers for publication in this series. A panel of reviewers will screen submissions on the basis of relevance and importance of the topic and on the quality of the presentation. Submission should be in English, typed and double spaced. The IPSR will provide editing services for accepted papers.

OTHER FORUMS FOR THE DISSEMINATION OF POPULATION RESEARCH In addition to the "Research Reports" series described above, the IPSR - Mahidol University also produces a bi-monthly Population and Development Newsletter. This newsletter is an appropriate forum for capsule summaries of on-going or completed research and news.

Submission for either the Research Reports or the Newsletter should be directed to:

Pramote Prasertkul
Director
Institute for Population and Social Research
Mahidol University
25/25 Salaya
Nakhon Pathom 73170
Thailand